No. ४४२१

Title कात्यायन श्रौत सूत्र पद्धतिः

Author श्री याज्ञिक देवः

Extent २३ Age ४

Subject सूत्र पद्धति.

कात्यायन श्रौत सूत्र

सौत्रामणपद्धतिः

५५४२

५५४२

F. 23

८६ धा च तुष्टये विंशतिरिध्मकाष्ठानि। वपाश्रपण्यौ। हृदयशूलं। अस्ट... रवाध्येति।। ८
अरत्निमात्रो बर्हिश्चेति। ८
८ बर्हिश्चतुष्टये काष्र्मर्यमयाः परिधयः। काशमयप्रस्तरः। काशमूलमयविधृत्यौ

।। ।।श्रीगणेशाय नमः।। ।।अथ यजुस्साहस्रपद्धतिर्लिख्यते।। ।।तत्र राजेरपरभागे यजमानस्तु रूपाः स्वशास्त्रवित्तिजः श
वाधयंति सौत्रकर्मशारं तार्थमुक्त्वा यपतामर्थः। ऋत्विजः स्ववृत्यर्थमितिमेवं पुनः स्वनरुच्चार्य। ततः सर्वे ऋत्विजो दंतधा
वनं कृत्वा स्नात्वा धौतवस्त्राणि परिधायाचम्य तिलकादिकं कृत्वा यविन्नपाणयो यज्ञशालादिक्रमेण शालाद्वार्यमागमापेज
प उपस्थरुतिः। ततः स्वीस्विकर्मणि प्रवर्त्तते। तत्र विहिरासनं। ब्रह्मयजमानाववतिष्ठन्ती तंद दक्षिणेनोपविशतः। अथवा
पूर्वेणोत्तरवेदिमग्नीधीयस्थोत्तरेण शालाद्वार्यं पूर्वेणागत्य दक्षिणेन शालाद्वार्यमुपविश्य ततः ब्रह्मणः स्वमंत्रेण कर्त्रा
सनसंस्कारस्तूपवेशनं च।। ततो यजमानवाचंयमञ्छेति प्रैषः। प्राजहितवर्ज्जं सर्वेषां परिस्तरणं। ततः शालाद्वार्यमुत्तरे
ण पात्रासादनं। तस्य पश्चात्। अग्निहोत्रहवणी। विस्रः। शम्यात्तृणदपर्डं। पवित्रच्छेदनानि पवित्रे प्रोक्षणीपात्रं स्वेवे
दः स्रौ दक्षिणाहिरण्यपात्राः इध्मवत्तुष्टयी बर्हिश्चतुष्टयी स्रुक्स्वोनुरूः। प्रवरणीवसाहोमहवनी।। उपयष्टव्यो क्रव
वेति स्रुक्कृपद्धं।। प्राशित्रहरणे। पात्रे जनी द्वयी। पृषदाज्यार्थे दधि हिरण्यशकलानि पिंडपाकरणतृणं। उस्रा पंचकं।
थनवत्तुष्टयी पोक्षुं पूर्वकर्षाष्टकुशाग्रं। होतृपात्रं। इडापात्री। अंतर्धानकटः। षडवत्तं च। एतान्यासाद्यपवि
त्रकरणादि ज्ञातं दैर्शवत्प्रोक्षणांतं। अमंत्रकं अग्निनिधानमंत्रेण शालाद्वार्यमुपरस्ताद्वा प्रोक्षणानि निधा ...ना।२

पात्रेडनीसप्तकोकरः शः। ... उरवापंचकोउरव।। असि। द्विगुणरशना।। त्रिगु
स्वरु

अध्वर्युरेव सोमाद्‌स्त्वां विस्रज्य विश्वास्त्वाश्रत्ना इति सोम उपतिष्ठत इति नाश्रो।

२।२

कुराहननं। आज्यनिर्वापो वेदद्वंधः। अथाथ एवाज्याधिश्रपणं। अध्वर्योः पर्यग्निकरणं। उदकाञ्जनः॥ आग्नीध्रगृहे आग्नी
ध्रगृहे अग्नावेदिमध्ये एव ब्रह्मणो हरिपतिः। अध्वर्योः स्रुग्घस्तयमण्डो ब्रह्मणाप्रैषः उत्करे स्फ्योदकहारः नपारणपात्रं काल
नं। आग्नीध्र एव प्रोक्षणीसादनं। अन्तःपात्रस्य वास्पर्श सादनमिआदार्हिषो स्था। आग्नीधः पश्चदत्पात्रं संमार्गः। संमार्जनानां पत्नी
नरन्ध्रणं। पत्नीसंनहनं। आज्यो द्वासनं। पश्चा अवेक्षणं। ततः स्रुगाज्यस्थदाज्यस्त्वान्या। आदापाग्नीध्रमध्ये आज्यमुत्पवनं। ज्पा ४
ब्रह्मणी श्रोत्स्यपाज्यमवेक्षनानाज्यकुचाटधदाज्यसंयोजनं। पश्चवदाज्यग्रहणं। आज्यानां धारणं। ततश्चाज्यान्यादापोग्नी
ध्रापाश्नीमं ग्रावादानिश्चापूर्वीदिनने हिनान्या वैहूँना पसमीपे आज्यसोमवर्जितानां निधानं। ततइध्मप्रोक्षणायान्याञ्जनं।
तमग्नीषोमाय पवता एककर्तृ देवस्करणं। उरु विष्णू विति होमाभावा इति विशेषः॥ आज्याञ्जनोदकाञ्जनानेपाणिप्रक्षाञ्जनं। सो
ममादायस्य यजमानो हविर्धानं प्रविश्य सोमपात्रकं विस्कं स्काधिषवणाधर्माणि आह्नः संस्थखात्रिधायदक्षिणास्य हविर्धाने
ऽपानरेणाई सोमं कं अञ्जिका महितं यजमाने सोमाचारस्थेपास्कापपारे सोमोपनहने नैव प्रक्षिपति इदं देवेति मंत्रेण। ततो
यजमानो विस्रज्यविश्याप्तामिति सोमम्युपातिष्ठते। ततो यजमानस्य शालाद्वार्यस्योदक्षुत्तोपविष्टस्य ऊकद्वारायगानां। तत सोमंद्र...
एहि होतः प्रातस्तवाकापेति प्रैषः॥ हविर्धानपूर्वद्वारमध्ये स्तम्भाया उत्तरतो होतृषदनस्थापनं। पूर्वस्यां द्वार्युपविशतीति २

शारवींतरन्द्त्राग्नीध्रः कुर्वंश्च । मानवकठमन्त्रयोः प्रतिप्रस्थाता सवनीयानि वपस्योत... पश्वर्कंतत कर
निप्रातरनुवाकोपाकरणं कुर्यात् । देवेभ्य ६ ॰

शंस्थापनं स्तृत्वात् ॥ ततो होतर्युपविष्ट आहवनीये समिदाधानं कुर्वन्देवेभ्यः प्रातर्यावसोउवृहोसेनावत्के विदिद्धंति ॥
ततउत्करे गत्वा सुब्रह्मण्ये सुब्रह्मण्यामाह्वयेतापुत्रापामिति सुब्रह्मण्यां प्रेष्यति । ततः सुब्रह्मण्याह्वानं । अध्वर्यु
र्जागरणं कुर्वन्प्रातरनुवाकं शृणोति तमीपेउपविष्टः । स्वप्याद्या अग्नीधः सवनीयनिर्वापः । वर्तंरासनं ब्रह्मोपविशनं
। प्रणीताप्रणयनं । परिस्तरणाभावः । शालाद्वार्यसमीपस्याङ्गारनिर्वापः पात्रासादनं । सूर्पं कपालान्येकादश । कर्पस्थं कृष्णा
जिनं । उलूखलमुसलं । पात्रीधानं । शाखोपवेषः । संपवनोदकं । संपवनार्थं दधिवान्तनाब्दानं । वाजिनपात्रं । पञ्चबिला
पात्री । दोहनवत्तुष्टयं । ततः स्फ्योपहितपात्राकरणं । पात्रान्तरे धानाकृष्णाजिनस्योपर्यपूर्णाग्निहोत्रहवण्यादानादि ग्रहणं ।
इन्द्राय जुष्टं गृह्णामि । एकादशकपालार्थं व्रीहीणां यवानां वा ग्रहणं । इन्द्राय हरिवते जुष्टं । धानार्थं यवानां । इन्द्राय पूषण्व
ते जुष्टं । करम्भार्थं यवानां ग्रहणं । ततः शेषाभिमर्शनादि । पात्रान्तरस्थैर्लाजैः ... हविषां प्रोक्षणं । इन्द्राय त्वा जुष्टं
। इन्द्राय हरिवते त्वा जुष्टं । इन्द्राय पूषण्वते त्वा जुष्टं । नानाबीजधर्मा उक्ताः । ततः कृष्णाजिनादानादिकर्माणि धानान्तान
त्र विशेषः । न कुक्कुटाहननं । एकवाजपल्लेकर्णानेविभज्यालम्भः । इदमिन्द्राय इदमिन्द्राय हरिवत इन्द्राय पूषण्वत इत्यास्थात
तः कृष्णाजिनादानादि पेषणं । उपवेषादानादि शालाद्वार्ये एवं कपालोपधानं । भर्जनोपधानं च प्रथमकपालधर्मेण ।

2

म

तत्राम्बूहनालावः। प्रोक्षणं। नेपपस्यार्थमुपस्थादिपरिस्तरणं। तं पत्नीञ्चतङ्घापाएकस्मादोहः॥ ततईक्षणाद्विपुरोडाशा
धिश्रयणं। ततो यवानां कर्परेऽधिश्रयणं। धर्मात्कविश्याद्युपशति। उभयोः पर्यग्निकरणं। श्रपणं। तत्रैपपानि दधिप्रक्षेपः
पुरो[illegible]डाशस्याभिमर्शनं। मा भैर्मा संविक्था इति विधानानामाउंस्तः। ततो धानाउद्वासादिलम्नाउंस्तः। इदमिन्द्रस्य हरि
वतः इदमिन्द्रस्य पूषण्वत इति। ततः पूषाणं ज्ञागस्यधाँमधीति हृषधावापादिपेषणं। प्रोक्षणं। पिष्टानामीक्षणं। धाना
नां च। ततः अपवित्रपात्रे पिष्टसंवापः। अग्नीद्भ्युपसर्जनीरानीयसपवित्रेहस्तस्यापरिमंत्रांतेनिनयति। संद्धोषधी
ःसोमोषधयो रसेनामर्ठ रेवज्जगतीभिः पच्यतां संमधुमतम्मधुमतीभिः पच्यतामिति दध्युपसर्जनीप्रतिग्रहणं। ततः संय
वनं। पुरोडाशाकारस्यकरंभस्यकरणं। अनवक्रविस्थापनं। पात्र्यंगलिप्रक्षालम्पुरोडाशस्यानामरुरिस्यभिवाहनं।
अभितप्यपात्रंअग्नाडिप्रक्षालनस्यनिनयनं। दुष्टापितैः संमार्जनैः स्तनावदानवाजिनपात्रंपंचविलपात्रीणां संमार्ष्टिः। सं
मार्जनानां पुनर्पात्रेरक्षणं। तत्प्राशनं। अनतऊर्ध्वकर्मपुरोडाशांश्चजुकुविति प्रेषानंतरं तविष्यति। तावत्कालमग्नीत्तत्र
पत्नेरक्षणं करोतिकारयति वा॥ ॥नवमस्य प्रथमा कंडिका॥ ॥उन्नेतुः पात्रयोजनं। तत्र खरस्येशानदिग्भागे उपांश्वं
तर्यामपात्रयोरासादनं करोति। तयोर्मध्ये उपांशुग्रहणपात्रं दक्षिणतः उत्तरतोंतर्यामस्य॥ ततउपांशुपात्रस्यपश्चा

२

दक्षिणस्थोपांशु अन्तर्यामस्थाली इति भाष्य

तत्र सक्त संस्थानि त्रीणि द्विदेवत्यपात्राण्यासादयति। तेषां त्रयाणां मध्ये ऐन्द्रवायवपात्रं रास्नावं मेखलायुक्तं प्रथमं द्वि
तीयमैत्रावरुणपात्रमनेकावं श्रजागरूस्तनाकार कोष्ठावयवयुक्तं। पश्चात्ततस्तृतीयमाश्विनपात्रमोष्ठं उष्ट्राकार
काष्ठावयवयुक्तं ततः प्रस्थानं ततः स्वरस्याग्नेयकोणाद्दक्षिणतः शुक्रपात्रमासादयति। ततउत्तरतो मंथिनपात्रं ततः स्व
रस्य मध्ये आग्रयणस्थालीमासादयति। तस्याआग्रयणस्थाल्या दक्षिणतउक्थ्यस्थाली। तस्याः पुरस्ताद्ध्रुवपात्रं। आग्रयण स्स
स्थाल्या उत्तरत आदित्यस्थाली। तस्याः पुरस्तात् आदित्यपात्रं तथा चकाष्ठके दक्षिणश्रोण्यामुपांशुस्थाली पूर्वमुपांशुपात्रं उ
त्तरस्यां श्रोण्यामादित्यस्थाली पूर्वमादित्यपात्रमिति। तत आग्रयणस्थाल्याः पुरस्तात्कार्ष्मर्यमये आस्वक्तमये वाक्व
ष्कराकारोष्ठमपात्रामुखेमूलादष्टांगुलप्रकविक्रमयुक्ते द्वेऋतुपात्रे आसादयति। स्थाल्यो अतिरिक्तानि तद्वर्णि पात्राणि प्रादेश
मात्रोच्चानि मध्यसंग्रहीतानि वैकंकतानि भवन्ति॥ तत आग्रयणस्थाल्याः पश्चात् स्रुक्स्रुवपुष्करकारं वारणं परिप्लवां संभरणीं तो
न्तानिरक्षाति। एतानि पात्राणि स्वरे सादयित्वा द्रोणकलशं दक्षिणहविर्धानस्याधोमार्गेण समापनेनैव प्रागग्रं सन्तं प्रस्तंदं
घेर्पभूमौ निधाय तस्योपरिष्टात्समापनेनैवान्तरतो दशाम निमाज्यं चेतवस्त्रीर्जा वोर्णा निर्मितं पवित्रं दत्वा द्रोणक
लशस्योपरि निदधाति। तत एवंविधमेवोत्पतोदशं द्वितीयं पवित्रं परिप्लवापां निदधाति। ततउत्तरस्य हविर्धानस्योप

२ स्तंभं नं पूर्वेणाक्कवच्छालामनंतर्हितदेशे वर्हिस्तृणामपोद्य सादयति। ततस्तस्यैवानसो धुरि दक्षिणपोरूपरि खागमाशुदग्ग्रां
वाश्वरण्यापाजाशीलकं सादयति। ततउत्तरस्यैवानसोत्तरस्य पुरस्तादनसउपर्यंतवच्छतभृसंज्ञं मृन्मयं महाकोलं शंविलास्मु
खमासादयति। ततस्तस्यैवोत्तरस्यानसोत्तरस्य पुरस्तादनसउपर्यंतवच्छतभृसंज्ञं मृन्मयं महाकोलं शंविलास्मुखमासादयति।
ततस्तस्यैवोत्तरस्यानसोत्तरस्य पश्चादनसउपर्यंतवाधवनीयसंज्ञं द्वितीयं मृन्मयं महाकलशं विपुलमुखं सादयति। ततोत्कृष्ट
कृष्णाकटस्याधस्ताद्भूमौ मृज्जातिज्ञायकं हंतपुक्तान् दशवैकंकतान् अष्टमात्रोत्तरपक्षादिक्रमेण भागप्रादक्संस्थानि दधाति
तेषां चउत्कृष्णपरिशिष्टे। विकंकतमयाः स्रुचोग्नात्स्विजाश्चमसास्तेनाः। स्नुसं उलरखातास्तेषां दंडे भुजकृष्णे। होतुर्म
उल एवसाहस्रणाश्चतरश्चकः। उन्नानृणां चमसैः स्याघजमानः। ष्टथ्यांस्तेनः। प्रशास्तुरेवतष्टः स्याउन्नेष्टा ब्रह्मशक्तिनः। पो
तरशेविशासासान्नेष्टुः साक्षिरहोतकः। अच्छावाकस्य राहावमाग्नीध्रस्य मध्यकः इति। निगमेवनेपयोधास्वमसास्नुतरन्द्वा
ः चह्नोदकयालिणस्त्वस्विजादंडलन्नणाइति। मानचेद शचमसान्नेपयोधाद्रोहोतकान्वेतिकाठकेवानैपयोधास्नमसा
रोहितकाचामर्वा। णिवापर्समयानीति। ततउत्तरहविर्धानात्सपश्चाद्भूमौ शकसीर्दधस्तादेकधनसंज्ञकानुदकुंत
नत्रिप्रभृतिपंचदशपर्यंतानयुग्मानुदक्संस्थान्निदधाति। तत्रहरिस्वामिनोयमवस्थामाह। अग्निष्टोमेत्रयरकधनाः ३

व ना१

पंचवा। अग्निष्टोमे पितावंत एवा उक्थ्ये पंचदश सप्तदश वा। षोडशिन्यां सप्तदशवा वाजपेये नववा एकादश वा। अतिरात्रे एकादश
वा त्रयोदश वा॥ अप्तोर्यामे त्रयोदश वा॥ यद्येवं न कल्प्यन्ते तार्हि सर्वे विकल्पाः प्रकृता देवदत्तदेवपुत्रस्तथा सप्रक्का उदक कृद्विशप
घने। तस्मा यथोक्तैव यवदच्छपुक्ता॥ एतस्मात् पोजनं सवनापनिर्वपणं श्वशान स्तुवाकोपाकरणानंतरं सहैव तद्वातिश
द्धितापाकं डिका॥ ॥ततः शान स्तुवाक समाप्ति वेलायामध्वर्युः शासमग्नरिति अस्मिन्मंत्रे होत्रा पठ्यमाने ध्वर्युः प्रवरणा
वत्तुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा समिधमाधाय ष्टृणोत्वग्निरिति आहवनीये जुहोति। इदमग्नविष्णोरावदेव सविष्टसः। ततः
प्रवरणामेव पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दंडः गैछ वर्षपद्य होतारमिति होतारं प्रेष्यति। तत उदकुंभं नेव मैत्रावरुणास्य समा
ध्वर्यवेहीति मैत्रावरुणा स्ववसमाध्वर्यवे होत्रैमैत्रावरुणा संदाधिनं वसमसाध्वर्यु प्रेष्यति। नेष्टः पत्नी उदानयेति नेष्टारं एका
धतिन एतेन्सद कुंभ पाह कान्तृत्विज एव प्रेष्यति। अग्नाध्वान्वाजेवसतावरीभिः प्रस्तुपातिष्टा सोह्येन्तृवमसेन चेन्मग्नाधं प्रेष्यति
। ततः सर्वे यथोपदिष्टं प्रैषार्थाः कुर्वंति। अग्नाध्वान्वाजेवसतावरीरानायहोतृवेषं वा नापसमापे तिष्ठति। ततः सर्वे यथोपदि
ष्टं प्रैषाश्चात्वा लोत्कराव्वंतरेणा ते सर्वे उदं वा निष्क्रम्य पस्यादिस्मुदकं लवति तउगाद्धिं तंत समांगछंति। यजमानो
पत्नी च। उदकं चाप्य अप्स्तु परित्यां समापे उपविश्य देवारा पोजपोनपादि सक्तु चतुर्गृहीतं जुहोति॥ इदमग्नः। ततो से

दू ४

इदमग्नये ... पणा ... वीमा ... नाय दे वायस वि

त्रावरुणाच्चमसेनऽजतमाज्यं हूरेष्वेरयति कार्षिरसीतिमंत्रेण। ततः समुद्रस्यत्वाक्षित्या इति मैत्रावरुणाच्चमसेनापो गृह्णाति।
ततएकधननिनएकधनेस्तेनैवमंत्रेणापोगृह्णंति। पत्नीवद्रोपानेजनौत्वक्षोपूरयति। अनेकपत्नीकेशतिपान्नेद्रोद्रोपानेजनौ
भवतः। एकैककुर्वाणे कार्यः॥ अपरः पशुशोधनार्थः। ततः सर्वेदेवयजनं प्रत्यागच्छंति। होतःपठ इति क्रुवंतः। अत्रमानवे
विशेषः। पत्रहोतःश्वानरत्नुदाकमनुक्रवतउपशृणुपात्रेरपोध्वर्युवंहंतानांगृह्णापायदिहूरेस्तुश्चा। न्वाऊंतेगृह्णीयादि
5 ति। ततः सर्वेष्ववात्वाजसमापेष्वागतेष्वध्वर्युस्त्वात्वाऊंस्यापरि मैत्रावरुणच्चमसंवसतीवरीश्चपरस्परंसंस्पर्शयति स
मापोअद्भिरिति। केचित्तुर्वेमैत्रावरुणाच्चमसेवसतीवरीर्निनयति। उभयपसमापइतिमंत्रः॥ ततोध्वर्युर्होतृचमसेवसति
वरीर्निनायपयजमानायसमर्पयति। तासामपांनिग्राभ्यासांइतिसंज्ञा॥ ततऊर्ध्वापाहवनीयंप्रतिगच्छंति। ततोहोमाध्वर्युंपृच्छति
अध्वर्योवेरपाइति। अध्वर्युरुतेवनंनमुरितिप्रत्याह। ततः प्रचरणा। संस्रवमाग्निष्टोमसंस्थेक्रतौआहवनीयेसामिन्स्वर्वंकुं
होति। संस्रवाभावेआज्यस्थाल्याश्चतुर्गृहीतंगृहीत्वाजुहोतियमग्नेष्टस्विष्टि। इदमग्नये। ततोहविर्धानद्वार्षपविष्टेहोतारं
दक्षिणेनातिक्रम्यमैत्रावरुणाच्चमसमाधवनीयेवनयति। अग्निःश्वानःसदनइति। ततोवसतीवरीणांहृतायंतागमनेनै
वमंत्रेणाधवनीयेआसिंचति। एकधनानामपिप्रत्येकंहृतायंहृतायंभागग्रहणक्रमेणाधवनीयेष्वासिंचतिअनेनैव ४

मंत्रेण।ततएकधनस्थानेवसतीवरीशेषमेकधनशेषंचनिदधाति॥३॥ ॥तृतीयाकंडिका॥ ॥तत्राभिषवणाय
मंत्रणाउत्तरतोध्वर्युर्यजमानोउपविशतः।तयोर्मध्येपूर्वोध्वर्युःअपरोयजमानः।ब्रह्मादक्षिणतआस्ते।प्रतिप्रस्थातृ दक्षिणाभिमुखः
नेष्टान्नेतारश्चापरेणदक्षिणंहविर्धानंपरीत्यदक्षिणतःचमसंकृत्वाउदङ्मुखाअनुपविशंति।अपरेणहविर्धानमुन्ने
तारस्तूपविष्टाभवंति।तत्रप्रतिप्रस्थातागच्छन्निहृन्नीरमंत्ररेणोजान्वप्रस्तोत्रमर्प्यहिवेगंछति।इतरेसर्वेचापस्यानुक्रु
तः।एवंसर्वेप्युपविशंति।तत्रपूर्वंअभिषवार्थंवस्तूनामीषांतरेणाहरणं।हिरण्यमनामिकायांबंधनार्थमध्वर्यो
दक्षिणद्वारेणवीषांतरेणाहरंति।तथासर्वेविस्तंस्वशावाणमीषांतरेणाहरंति॥अध्वर्युर्हितापस्तुपांशुसवनंच।
ततोध्वर्युनिग्राभ्याहोतृचमसस्थाएवेषांतरेणाहरंति।ततःसंभरणांततोदशापवित्रमुपयतोदशामिति।ततोध्व
र्योःपाणिप्रक्षालनं।अनामिकायांहिरण्यबंधनं।अनामिकायांहिरण्यबंधनं।अध्वर्यौरेवाघ्यादानंदेवस्यत्वेत्य
ग्रां नेनएकपत्स्वंतमिमंतेनाततःपर्वर्यादधिवर्यावाग्यमनं।तस्याइरूपांशुसवनइतिसंज्ञा।ततोयजमानोहोतृचमसंहृद
येसंकृत्यंधारयित्वानिग्राभ्यास्तुहस्तेनिदधाति।अध्वर्युर्निग्राभ्यास्तुकृतान्धारंसयजमानंनिग्राभ्यास्थेतिवाचयति
ततउपांशुसवनेध्वर्युःपंचकृत्वःसोमंमिमानोइन्द्रायत्वावसुमतेरुद्रवतेइतिप्रथमं।सोममुष्टिमुपांशुसवनस्योप

रिश्रन्त्विपतिः॥ इंद्रायत्वादित्यवत इति द्वितीयं॥ अभिमातिघ्न इति तृतीयं॥ श्येनायत्वेति चतुर्थं॥ अग्नयेत्वेति पंचमं॥ ततो मि
तं सोमं यत्ते सोमदिवी मा जभते॥ ततोध्वर्युरभिषुत्य स्तोमान्भुत इति माव सोमं स्वुलुकाभिषवार्थं ट्यप्य कृत्वा पावांन रेष्टा
पयति॥ ततः षडुंर्त्तेन्त्रति ग्रह्णाद स्तुत्स्न तरेकरणार्थं द्वय कँ रोति॥ ततएकं मह्रांशुकुं इलिकान्वमौपा दितं तृतीय प्रवते
र्यस्थ कृत्स्नमक्कं विनिदधाति॥ ततो न्निया म्या कुलकाभिषवार्थं होतृचमस्मान्मात्रांन रेकृत्वाक्क विन्निदधाति॥ उपां
शुसवनस्तु लुकाभिषवार्थं पृथक्करोति॥ ततः प्रथमं महाभिषवस्यारंभः॥ तत्राध्वर्युणा पाणिग्रहाजनहिरण्यपव
धनेकृते॥ अतस्तरेषां प्रतिग्रहाणां नेष्टुन्नेतृणां पाणिप्रक्षालनं॥ हिरण्यवंधनं॥ अध्वर्य्वादीनां सर्वेषामप्याददानं द
वस्त्वेसमेनेनपयस्वंतमिसं त्रेन॥ ततो ध्वर्युः ग्राव्णा हेति सोमस्योपरि निग्राम्या अभिवति॥ ततो निग्राभ्याभिरोदीन्क सम्प्रत्समसेनैव
तं सोमं चतुर्धा विभज्य सर्वेभिषुण्वंति॥ अभिषवं करिष्यंतो वैरिणं मनसा ध्यायंति यं द्विष्मस्तस्यैकापाहं प्रहरामि न त्व
भ्यं सोमैमेवं॥ यदि द्वेष्यं कश्चिन्न भवति तदा तृणं मनसा ध्यायंति पेडुः तृणापाहं प्रहरामि न तुभ्यं सोमैमेवं॥ मामेर्मा सम्नि
ति मंत्रेण सर्वे क्षिप्रवण फलकाधारवर्मञ्च सोमस्योपरि ग्रावाप्रहरंति॥ तत्र देवांजि मामेर्मा संविक्तिसोमः इति मंत्रमु
क्त्वा तृणापाहं प्रहरामि न तुभ्यं सोमैमेवं मनसा ध्यायंतपित्वा सर्वे प्रहरणं कुर्वंति पुनः पुनस्तृलामेव पावद्भिः प्रहारे

सोमा... नारायमल्ल र... यानयाय सर्वत्रविलोड्य पुनः परिप्लवापात्रेणैवानीयस्थाने निदधातीति श्री अनन्ताय तनसंभर
सोपरि प्लवयोरन्तेदः अतायतं।

रसयग्रुतीर्भवतिताव न्स्वाहरणं।ततः स्कंउन्नणमेकपर्यायमभिषुत्यविरम्येतस्ततः पतितं सोमं एकस्य रूत्वापुंजं कुर्वन्ति
।तंस्त्दशमेवापरिमितं संस्थं प्रहरंति।पुनर्विरम्य उंजीकत्य पुनरभिषुण एवं विरम्य विरम्य पर्यायपत्रयास्यके भिषवे कृते सर्वं
सोममंशोयायपयंति न्सं ८-मुरर८-मुष्टइति।ततोऽध्वर्युहोतृचमसेऽविष्यरसस्थानं मूनवधायपत्रागपाकृत्रवामितेवचइति सर्वेषां
यजमानं वाचयति संभरणपात्रं भिषुतं सोमं गृहीत्वाध्वर्युमध्ये प्रक्षिप्य तदुदकेन प्रहृष्य पित्वा ततः आदाय संभरणे वाहृत्या
भिषवणेऽप्रक्षिपति॥ एवमेकोऽभिषवस्त्रिपर्यायः समाप्तः॥ एवमेव द्वितीयोऽभिषवो नियाम्यासेवनायाधूपाहरणांतः॥ एवमे
व तृतीयोऽपि निग्राम्यासेवनायाधूर्पाहरणांतोभिषवः कार्यः।तृतीये पुनर्विशेषः।आग्रयाणिनिर्वाचनांतरं स्थावाणं होतृचमस
स्योपरिनिधाय चतुर्थमाग्रयाणिति पुनर्वाचयति।यह्नेवाचनेततः स्फरमानं न्संसंभरणपात्राध्वर्युपाहरणांतं करोति।ए
वं तृतीयोऽभिषवास्त्रिपर्यायः समाप्तः॥ अयं महाभिषवउक्तः॥ ॥ अथ क्षुल्लकाभिषव उच्यते।तत्रैकोऽध्वर्युरेवाभिषुणोति
न सर्वे।तत्र पूर्वं क्षुल्लकाभिषवार्थपात्रांतरे स्थापितं सोमममभिषवणेऽप्रक्षिपति।निग्राम्यापात्रांतरस्थे होतृचमसेवनयति।तत
:इति प्रत्याव थमवशेषितान्सउंशून्स्वानिशाख्नानागृहीत्वासमयहलोत्सल्पान् रैवद्वौ द्वौ अंशं क्षिप्टो करोति।दक्षिणहस्तेनोपां
शुपात्रं गृहीत्वा आत्मा।तथान्यकाष्ठके।सोमस्य षडंशून्नवेपाणावनिषजति द्वौ द्वावंशंक्षिप्टौविनिमिनि।ततोऽध्वर्युः स्यावाज्ये

५२

ति मंत्रेण निग्राभ्यास्याः सोमस्योपर्यासिंचति। ततः पूर्वमंत्रेण गृहीतमुपांशुसवनसंज्ञकं ग्रावाणमादाय माभेरिति प्रहरति। पूर्व

स्थूणाभिधानं अश्वाष्टकृत्वः प्रहरति। सकृन्मंत्रः सप्तकृत्वस्तूष्णीं। ततोभिषुतासोमांशूनेवमूर्ध्वं कृत्वमसेवधायपात्रे पाणिनि

6 यजमानं वाचयति। ततस्तेषामंशूनामधिषवणे इति प्रक्षेपः। ततः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणहस्तधृतपात्रगतं सोमं परिसृप्य हस्तां

गुल्यंतरालेधृतान्षडंशूननुधारयति। इति ग्रहणं वह्योर्द्वयोरेवांतर्धानं न पर्णामत्र। ततोध्वर्युरुत्पतोदशोनपवित्रे धिषवणे हं

सोममादाय प्रतिप्रस्थातृदक्षिणहस्तगृहणपात्रस्रवत्सोपरि तेनैव सव्यहस्तांगुल्यंतरालेषु धृतानां षडंशूनामुपरि स्वासां

हस्ताभ्यां पवित्रं निष्पीड्य यद्रंशुगालितं सोमरसं ग्रहपात्रमध्ये पातयेति। उपयामगृहीतोसि वाचस्पतये पवस्वेति मंत्रेण प्रति

प्रस्थाता तथैव तिष्ठति अध्वर्युः पुनः स्वात्राह्लेनिनिग्राभ्या आसिच्य माभेरिति प्रहरति। एकादशकृत्वोभिषुणोति सकृन्मंत्रे

ण दशकृत्वस्तूष्णीं। ततः पूर्ववदेव भागपाणिनिवावनं। पूर्ववदेव ग्रहणं। तत्र मंत्रः। उपयामगृहीतोसि देवेभ्यस इति। ततः

पुनर्मंत्रेण निग्राभ्यासा आसिच्य द्वादशकृत्वोभिषुणोति तत्र सकृन्माभेरिति मंत्रेण। एकादशकृत्वस्तूष्णीं। ततः पूर्ववत्स्याग

पावावनं। पूर्ववदर्डिंशमसेवधाय चतुर्थवावनं। ततो ग्रहणं तथैव। तत्र मंत्रविशेषः। उपयामगृहीतोसि मधुमतीर्न इ

ति। ततो गृहीतानामंशूनां सोमे प्रतिप्रस्थातेव निदधाति। अत्रापर्यंते विशेषः। पवित्रमुपयामसादनं च न विद्यत इति। अं

जतासोमेद्रति कर्कः। रुजीर्णसूयदति जीर्णः संप्रदायः। मानवेति भाष्ये ६

यजमानस्याऽनिमान्त्रं प्रादेशमात्रीदशा । परिमार्जनं दशया कर्तव्यं (शास्त्रीतरात् ।

जलिनाग्रहणस्य मूलं नाप्यवेदितोक्तं । ततो ग्रहं गृहीत्वा सोमपतो दशेन पवित्रेण परिमार्जनं । सादनात्वा वः । अभि
वरन्हत्येनाविहज स्वादये दप्तुष्मन्ता प्राणं । सादयामीति मंत्रेण । अप्तुष्मतिपदस्थानेभिवर्धमाणस्य वैरिणा
नाम ग्रहणं । उदकाऽजंत्यसततोभिवरं नेवहत्येन ग्रहमविदधाति स्त्वप्तुष्मत्वा प्राणमापिदधामीति । अत्रापि शत्रु
नाम ग्रहः सर्ववत् । ततः स्वाहेत्युक्त्वा पत्रवत्तरिक्रमन्त्रेमातिमन्त्रेण हविर्द्धानाग्निः क्रामति । यजमानो होतृचमसम
महत्त्वे पापिबत्वाध्वर्युमन्वारभते । ततो यजमानं पत्रेमेत्त्वधनेमेघ्नगोमेत्त्व स्वाइसैवं पैभिलाक्षितं तत्स्वाथ
पित्वाध्वर्यवे वरं ददाति । अध्वर्योर्यदिष्टं यजमानेन वदातुं शक्यते तद्दातास्मर्थः ॥ द्विधेइमं ग्रहं जुहवंदिता
दमेव यजमानस्य वरशार्थेनन शात्रुकप्रकारेणेति केचित् । इदं मे स्यादित्येवं ब्रवातीति पिष्टभूतिः । तत्नु पुक्ततर
मिवामाति । ततो यजमानान्वारब्ध एवाध्वर्युर्यजति स्क्वंनं गत्वा दक्षिणपरिसन्धिसमीपेरुजुस्तिष्ठन्नग्निर्दक्षिण
भागे सशेषं ग्रहं जुहोति स्वाहाकृतो दिव इति । इदं त्वं पापा । काठके । दक्षिणपरिक्रम्य दक्षिणार्द्धेनैरुजुस्तिष्ठन्नजु
होतीति ॥ मानवे च ॥ दक्षिणेन होतुर्गत्वा तन्त्ररेणाभिप्रपन्न ग्रहं दक्षिणपरिधिसंधिप्रस्वच्छा यजुहोतीति
ग्रहं कृत्वा पात्रमप्याप्र्सीत् । ततः प्रथमपरिधौ उत्तानं पाणिं प्रागुपमार्ष्टि । उन्मार्जनेन सोमो [illegible] पाणि परिधेरधस्तात् ।

स्व

१ लि

न्यवेश्यपश्चादाकर्षति तथा प्रतिनिष्क्रम्य प्रशाकं तं मार्जनेन वद्दूलत्स प्रशाकं तांह्रुपमार्जनं संपघने । अभिचरन्वा
मउरोवाऊषुअग्निष्टं । स्रोमांसुदेवांशाविनिमंत्रेणजुहूपात् । ततआग्रयणाह्वानाम्यासुपांसुप्रहृत्येषस्योकदेशांनिनय
नं । ततः स्तनापप्रवनार्थमवरोपितसोमांशांकुंडलिकास्रुपांसुपात्रेप्रास्यनिन्ह्नीपप्रवनार्थं ततः प्राणायत्वेतिमं ०
त्रेणोपांसुपात्रस्यस्वरेसहस्तानेप्रादनं । ततउपांसुप्रवनंहस्तेनमार्जयित्वोपांसुपात्रस्योत्तरतस्तंसंस्ष्टमेवोदस्तुस
7 मासादयति व्यानायत्वेतिमंत्रेण ततः संध्यावंदनाद्यावश्यकंप्रवर्तकंकुर्वंति । सूर्योदयंप्रवयानिकृता । पत्नीयजमानेपाम्नु
नुपुरीषादिकरणं ॥ ॥ चतुर्थीकंडिका ॥ ४ ॥ ततउज्जातारौद्रोक्षमंकलशंग्रावाधोकुंपांवमधिषवणस्योपरि धो ६
पेपीधिषवणस्योपरिचतुरोग्राव्णः संमुखंतांनिधापतेपात्रपर्यंतांप्रमवस्योपरिद्रोणकलशंनिदध्याद्धिषवणस्य
परिचतुरोग्राव्णः संमुखांनिधायतानिपांसुपर्यंतांप्रमवस्योपरिद्रोणकलशंनिदधाति । अनन्तरंतेनादशंपवि
त्रंद्रोणकलशस्योपरिवितार्यधारयति । ततः पवित्रस्योपरिमध्येहिरण्यनिधानं । पघुर्जारएवंव्र ना ३
कुर्वंति । तदाद्रोणकलशस्योहस्ताद्विस्थपमेवाध्वर्युः कुर्यात् । ततउन्नेताआधवनात्ऽऽअंवनेनसोमममाद या २
यपवित्रस्योपरियजमानस्तनहोतृचमसस्थास्तुनिग्राभ्यास्त्वासिंचति । ततोयजमानस्तानिग्राभ्याः पवित्रेषु ७

ततमाज्यंचनितस्याः संततधारापाश्च वपर्यंतामहृह्णाग्राह्याः॥ ॥पंचमीकंडिका॥ ॥तत्र प्रथममग्न्यादिनेत्रपर्यंतं तर्पणमथ
हूं गृह्णाति।उपयामगृहीतोस्यंतर्यच्छ मिमिश्वागुक्कापाः संततधारापात्रं गृहीत्वा धारातः पृथक्कृत्वा सव्यहस्ते कृत्वा दक्षि ९२
णहस्तधृतेनोपयमनेनोदकशपवित्रेणापरिमार्जनं।नसादनं।अभिघारणं उपांशुग्रहवत्सादनाभिधानं।मंत्रमात्रे विशेषः॥
अग्रुष्मत्वोदादानं।सादयामि।अग्रुष्मतेत्वोदानमपि दधामीति।यजमानो दक्षिणतः समस्तमन्यस्मै पदायाध्वर्युमन्वारभ
ते।उत्तरेणहोतुः स्वपंगत्वाग्रहं होतारं दक्षिणेन नात्वोत्तरपरिधिसंधिसमापे ऋजुर्हव्यं क्षिष्टवनेरुत्तरभागे जुहो
तिस्वांकृतोमीति॥इदंतस्तर्पयामि:शेषहोमः।हुत्वाग्रहपात्रमवांवंसुखादारभ्याधोवर्मोष्टि।ततः प्रथमे परिधौ
नुअग्रहस्तप्रथमतपमाष्टि।हस्तस्य शाखाभ्यनेनोपमार्जनं प्रस्तकंसस्तृंपंपघने।ततः प्रमागमोदानापत्वेति स्वरेस्व
स्थानेउपांशुसवनसंस्पृष्टमंतर्यामपात्रं सादयति।कछत्वे।तत्पश्चपांशुनासादनाद्युत्तराईहोमइति।मानेवचा
उत्तरेणहोतुर्गत्वा तिदक्षिणेनाभिग्रपम्यग्रहमुत्तरं परिधिसंधिशन्यजुष्टक्षिष्टनिति।ततोध्वर्युरूपांशुपात्रस्प
ष्ट्वादायादितं ऐंद्रवायवपात्रमादायावापोभूषेतिमंत्रेणेंद्रवायवं गृह्णाति।इंद्रवायू इतिमंत्रेणेंद्रवायुभ्यां
संततधारायाएवाधायवेत्वेतिमंत्रांतेस्वस्वंग्रहीत्वापात्रंधारातो विछिद्यपुनर्मंत्रांतेग्रह्णा ति १

स्व

त्वेसं तेना सर्वत्र धारापात्रस्थः पात्रं तथा धारणीयं पयामंत्रांते सोमग्रहणं संपद्यते। एवं वारद्वयं गृहीत्वा परिमृज्य स्व
स्थाने सादयति। एषते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति। ततो मैत्रावरुणपात्रमादाय पादावाभित्रावरुणेति मंत्रांते मैत्रा
वरुणग्रहं गृह्णाति। गृहीत्वा पात्रं सोमपरिस्कृशोतिधायरायौमिति मंत्रेण पयसा श्रीणाति ग्रहमध्ये पयो वनय
नास्मर्थः। ततः परिमार्जनं। ततः एषते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति सादनं कृत्वा। ततः शुक्रपात्रमादाय तं प्रत्नथेति शुक्रं
गृह्णाति। परिमार्जनं नात्रादकोपस्पर्शनं। एषते योनिर्वीरतां पाहीति स्वस्थाने सादनं। शुक्रपात्रं वैल्वं वा वैकंक
तं वा भवति। अयं वेन इति वा। शुक्रग्रहणे मंत्रः। ततो मंथिनः पात्रमादाय पायं वैद्रुतिमंत्रेण मंथिनं गृह्णाति। ततः क्रयण
वं तं दोपयमनेन यो धृतिस्सक्तुभिः श्रीणाति। ततः परिमार्जनं। एषते योनिः प्रजाः पाहीति शुक्रस्योत्तरतः सादयति। तत
२ आग्रयणस्थालीमादाय तस्यां द्वाभ्यां धाराभ्यां ये देवा स इति मंत्रेण आग्रयणं गृह्णाति। एकां धारां प्रजमानो होता स्वयं सादा
सिंचति। द्विनापात्रनेतास्त्राधवनीयात् दंवनेन। एवं धाराद्वयमिति पात्रिकाः ० कर्त्तव्याः। आग्रयणस्थाल्यां पदपांसु
ग्रहशेषं तत्पात्रान्तरं कृत्वा प्रतिग्रहणानां आसिंति। सा एकाधारा। द्वितीया पात्रसंततधारे देवो वंकचमेव स्वस्रंपा गृह्णाति ८

व

नापंपञ्चसमूहः।ग्रहणानंतरंस्थालीमुखंपवित्रेणसर्वतोवेष्टयित्वाग्निसमीपेधारयित्वाहिंहिंइतित्रिरुत्थाप्य
सोमांपवतइतित्रिरुक्ताशेषमस्मैब्रह्मणइत्यादिकंसरुतस्रुपात॥अपंमंत्रोविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यइतिदेवतादे
शात्वाङ्कुरथमस्थानेनोच्चारणापः।देवतादेशनप्रभृत्युपांशुत्वद्वितीयस्थानेनोपांशूच्चारणापेद्वषाकिंचिद्
द्वैः।ततोधूर्वोलोग्निःसर्गः।अग्रपणस्थाल्याःपरिमार्जनं।एषतेयोनिर्विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यइत्यासादनं॥स्वरमध्य
प्रातःसवनेपात्रद्वैः।कर्माणिग्रेषादीनि।तानिसर्वाण्यपिप्रथमस्थानेनोच्चार्याणि॥माध्यंदिनेसवनेचपात्रमै
र्यानिचतन्ध्वैस्तानिसर्वाणिमध्यस्वरेण।तृतीयसवनेचतानिसर्वाण्युत्तमस्वरेण।ततउक्थ्यस्थालीमादायोप
यामगृहीतोसीत्यादिप्रत्वेतिउक्थ्यंगृह्णाति।परिमार्जनं।एषतेयोनिरुक्थेभ्यःसाद्यसादनं॥नेनाध्रुवस्थालीमादा
यापरेणोपहितंहणांनुहत्वापूर्णंदिवइतिमन्त्रेणध्रुवंगृह्णाति।ततःपरिमार्जनं।ततस्तथैवप्रतिपर्यायहस्तस्थानेसा
दयति।एषतेयोनिर्वैश्वानरायपतेति।ध्रुवस्याग्निमारुतशस्त्रान्तेहोतृचमसेतिनयनेकृत्वाहोमः।क्रियते।नावस
र्यंतंयजमानोमूत्रकरीषेनकुर्याता।[illegible]पावैश्वानरस्यग्रहस्यग्रहणादिविधिंर्जनेवैश्वानरंगृह्णाति॥स्थालीप

ह्रानायपश्चादीन्पूर्णान्नूगृह्णीयात्॥ ततः संपातहोमेनद्रोणकलशमई पूर्णं कृत्वा यजमानो होतृत्वमसत्कुं सर्वौषधी
मद्रोणकलशे ...क्षिपं वति। ततोध्वर्यो: पाणिग्रहणाउनां॥ ततो हविर्धानमध्य एवान्वि... णायोच्छितमध्वर्युर्व्रतिव
क्षानान्वारभते। इति ग्रहणानारंभेतो ना इमा तारसुज्ञाता उज्ञानारं इति हर्नी। इति हर्नीं यजमान: द्रष्टा वा विकल्पेन
१ इति हन्वारमन्वारभते। एवं समन्वारब्धा अध्वर्युरादर्धो हविर्धानां निष्क्रामंति। ततः कृष्णराणाम आस्थाल्या समक्रूशसंप्रशोतं
५कं सामिदाधानद्रव्यं प्रस्ले इत्यृशति मंत्रेण सर्वौ उक्क कमेणाजुहोति। यजमानो पिजुहोति। इदं होमापा अथवा अध्वर्युरेवैको जुहो
ति ना अन्यो। अथवा होमान्तरमेवसर्वेपामन्वारंभ:॥ नप्रद्वं। अन्वारंभपत्नी ब्रह्मापि जुहोति। ततोध्वर्युर्देवेदिर्देवा आदरे ततः
आसीना एवोदकमुपस्पृश्यात्ताउं प्रतिसर्पंति। ततो गृहीतपोलक्षणायोमध्ये एकं तृणं देवानामिति वा त्वाउ प्रक्षिपति। ततउ
ज्ञानारभ्यात्वाउपसदक्षिणानां वेदिमध्ये पश्चात्स्थानमुपविशांति। ततउज्ञानं तृणां पुरस्तात् छितांपं तृणं प्रक्षिपति। ततउज्ञाता
रःपुरस्तात् जपादिकं कुर्वीत। ततो छेदर्भतृणे प्रस्तोत्रे क्षमर्पयन्द्दोमः पवत इति मंत्रेण पवमानोपाकरणं करोति॥ ॥
षष्ठी कंडिका॥ ६॥ अथवाकुराप्रदिशपत्रुन्नू तृणं वि...वा। एवं पवमानोपाकरणं करोति। सर्वेषु पवमानेष्वेतेव
योपि विकल्पा इति दिवृश्र्ति:॥ ह्रन्त्रांतरेष्वप्येवमेवास्ति। ब्रह्मा वदक्षिणतउपविशति। प्रस्तोता उद्गाता ...स्तोष्यामाँ इशाल ९

रित्सुकेन्द्रस्नात एतं ते देव सवितरितिनेन मामवेत्सं तं पठित्वा स्तुत सवितुः प्रसवे इति एवं सर्वस्तोत्रेषु ज्ञातव्यस्तोत्रार्थमन्त्रना
नाति सर्वत्रादेव सवितरे[illegible]तद्[illegible]स्तते श्रेस नेन मंत्रेण वा हृस्मिनामसमापेत्यादिभिः इति मंत्रे वा क्रमेणाश्वतोति। अर्ध
र्युः पवमानसमाप्तिं पात्रु ऊज्ञातृणां ऊरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविशन्ति। तस्य दक्षिणतः इति हस्तानाप्रत्यङ्मुख एवानुपोद
क्षिणतो यजमानो पितृथे वोपविशन्ति। ततउद्गातारः स्तुवंति। तत्र प्रथम अस्ताव सम्मये यजमानः शतपथस्तरेण सतो
मासक्रमपतन सो मान्या तिर्गमयप्रस्तोमी सुतं गमयेत्येता निःत्राणि पञ्जंषि सकृज्जपतीति शंकरभाष्ये। उंनेनान्वस्त
यमाने स्तत्स्तुत उपरि पवित्रमंतर्धाय आधवनीय[illegible] सोमस्य दंडेन न गृहीत्वा गृहीत्वा आसिंचति पवमानसमाप्तिं पावत्
स्तोत्रांते अध्वर्युः हन्ति मुन्प्रेष्यति॥ आग्निदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणीहि पुरोडाशां॥ ३॥ अउंकुर्विसन्नाधं इति प्रस्थानः पशुनेहा
ति इति प्रस्थाता रं नेता अग्नीदाग्नीध्रीयात् अंगारानादाय हो दक्षिणाद्विशस्तपुविशेषु निवापक्रमेणानुदूनिवपति। ततो स
:पात्मादारभ्य पुरोडाशपात्रपर्यन्तं वेदिं पादन्याकृ संलं बर्हिः स्तृणाति। ततः शालापांगत्वा पुरोडाश विभक्तीकर
णं करोति। वाजिनपात्रस्थापनं। पंचविजपा आस्था वाजिनपात्रे उपस्तारः। पंचविजापां मध्ये पुरस्तात् दक्षिणतस्थात्रिषु
स्थानेषु पस्तारः। तत्रस्थाभिघारमादत्वावा वाजिनविषेकः। ततः पुरोडाशादीनामभिघारः। उद्वासनं। पुरोडाशस्य प

स्वविज्ञामस्येस्थापनं।स्वरस्त्वाद्यानानां।दक्षिणतः करंभस्य।पक्षाहां द्वन्द्वः उत्तरतः पयस्यायाः।वाजिनस्योत्तरतो भूमौ।दधि
पयस्ययोरुत्स्वात्क्रपोरे स्थापनादनामिति कर्कः।१ कृपर्क्षमामासाद्येति वदनां मानवेषु स्मरूपववनाष्ठैपाश्रां।निश्रेणकर्त्री
कारयित्वात्तत्र निनी पात्रसादनामिति करे।ततः कपालानि संख्यापात्राणि दानां।इडं गच्छेति पुरोडाशे।इडं हरिवंतं गच्छेति
धानासु।इडं पूषण्वंतां गच्छेति कर्करंभे।।इडं सरस्वतीवंतं गच्छेति दधि।इडं मित्रावरुणवंतं गच्छेति पयस्यायां।वाजिनो
गच्छेति।।ततः कपालान्युक्ताक्रिपसंस्थात्को भयपत्र्याः सयति।इति पत्न्या नाचमनावपयस्तमा।निमोक्ष्य दक्षिणमाप
तिष्ठति।अध्वर्युः पुनर्हविर्धाने प्रविश्य पान्त्रिनपात्रमादाय ज्योणकलशात्सून भृतेवा यजमानेविकल्पेनान्वाहार्यपा
वीकरणमिति मंत्रेण परिकृत्वपात्रमोममादाय पाक्षि तं गृहृष्टलाति परिमार्जनं।एषते योनिर्मा धीस्मान्त्वेति स्वस्थाने स्था
नं।ततोध्वर्युर्यजमानस्योपांशुमादाय गृहानुदर्शपर्वकाशसंज्ञकाम्नात्रान्वावपति।तत्रैवं प्रयोगः।अध्वर्युः प्राणाय मे
व वैदा वर्षे पवस्वेति क्रमेणानुपांशु मा हास्वेति यजमानप्रत्याह।ततो यजमान उपांशु गृहान् विलोकयन् प्राणापान
इति मंत्रस्वरेण पठति।एवं वस्मात्पुमर्तर्वेषु ज्ञेयं।ततो व्यानाय मे॰स्वेति ब्रुवन्नुपांशुसवनमीक्षते।स्वब्रुपांशुसवनंद
र्शयति।।ततउदानाय मे॰स्वेति ब्रुवन्नंतर्याममभीक्षते।पंतर्यामं।ततो वाचे मे।स्वेति ब्रुवन्नैन्द्रवायवमीक्षते।स्वेमैंद्र १०

पायंतीति मानवो । तं अस्य भुरवो राजपुत्रो रक्षेदिति कठसूत्रे ।
तं वै गोपायंतीति शातपथे तेन रक्षं वै गो ८

वायवे ॥ कृत्तद्वाग्नामां मे० स्वेति कुर्वन्मैत्रावरुणमीत्वासतिमैत्रावरुणं ॥ ततः श्रोत्रापमे० स्वेति कुर्वन्वाश्विनमीत्वा सोमाश्वि
नौ ॥ ततश्चक्षुर्भ्यां मे वर्चोदसौ वर्चस्ये पवथामिति कुर्वन् शुक्रामंथिनावीत्वा स्वेति शुक्रामंथिनौ ॥ ततः आत्मने मे व० स्वेति
कुर्वन्नाग्रयणमीत्वा स्वेत्याग्रयणं ॥ ततः उजसे मे० स्वेति कुर्वन्नुक्थ्यमीत्वा स्वेत्युक्थं ॥ ततः आयुषे मे० स्वेति कुर्वन्ध्रुव
मीत्वा स्वेति ध्रुवं ॥ ततो विश्वाभ्यो मे प्रजाभ्यो वर्चोदसौ वर्चस्ये पवेथामिति कुर्वन्नेतत् प्रदाय वनीपावीत्वा स्वेति पूत
५४ भृतं प्रवनीपौ उपपनूदर्शपति ॥ ततः कोशिकतमो० नीत्वा पामाति कुर्वन्द्रोणकलशमीत्वा स्वेति द्रोणकलशं ॥ ततो पजे
६ र्था मानो भूर्भुवस्वरिति जपति ॥ एतद्ब्राह्मणादेतैर्वा वृत्तान्तस्य वंशपरंपरयायुरे नह्यागतस्तथापि पसाध्यैरतिवृद्ध
मस्मात्तथा अनुवानस्पर्धाप्यनेनैवरूपं यहज्ञानवतएव कारयितव्यन सर्वेषां ॥ ७ ॥ सप्तमी कंडिका ॥ ॥ ततो व
स्त्रदिणादिनाध्रुवस्य गोपनं कर्त्तव्यं ॥ इति कर्कः ॥ राजपुत्रो ध्रुवं गोपयेत्वा ध्रुवस्य रक्षकं स्थापयित्वेत्य
र्थ ॥ उक्तः ॥ ततः पात्नीवज्ञातजनं ॥ यूपस्य समीपे गत्वा परिव्ययणादि करोति ॥ तत्र वाममीयो मा पादिनेयपार
शनपाशूपस्य परिव्ययणं कर्तव्यं ॥ तार शनाद्यस्य यूपस्य ध्याईं कृत्वा तस्याः स्थाने पुनः परिव्ययणं कर्तव्यं
परिवीयमाणायेति प्रैषः ॥ यथोक्तं परिव्ययणं सर्वे वक्तू हूतं ॥ पशोरुपाकरणं ॥ शकुनादानादि होमांतमन्ति मं

न २

थनं।उपाकरणं मंथनयोरग्निमम:॥ततो द्विगुणरशनया पशुबंधनं॥अग्नये जुष्टं नियुनज्मीत्यालंभः॥अग्नये त्वा जु
ष्टमिति ब्रह्मानुज्ञानं तस्य प्रोक्षणं॥आस्योपग्रहणं॥अधस्तादुपोकरणं॥उपाकरणीयमन्ने नद्धापनं॥ततः सदसि होतृधिष्ण्यसमीप
आसीनो होतृषदनं स्थापनं॥एहि होतरित्यादि होतृवरणं॥ तत पशुबन्ध॥ ॥होतृवरणानंतरं पुनरावृत्त्य होतारं वृणीते॥इति होत्रा इं २
त॥ततोऽश्विनाध्वर्यू आध्वर्यवादित्यध्वर्युप्रतिग्रहणं [illegible] णं स्वयमेवाध्वर्युणा कर्तव्यं।मानवे ध्वर्यो
स्वयमेवात्मनो वरणदर्शनात्॥ततः पुनरावृत्त्य मित्रावरुणो प्रशास्तारो [illegible] प्रशास्ताद्वादित्यनेनैकस्य
मैत्रावरुणस्य वरणं॥तन्तु हि पृष्ठे न दर्शनादिति योज्याकः॥तथा च मनुः।मैत्रावरुणो॰ द्वादिति प्रशास्तारमिति।
एवं काठकेपि।पुनरावृत्त्य इंद्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादिति ब्राह्मणाच्छंसिनो वरणं।पुनरावृत्त्य मरुतः पोत्रादिति पोतुर्व
रणं।पुनरावृत्त्य त्वष्टा नेष्ट्रादिति नेष्टुर्वरणं।पुनरावृत्त्य अग्निराग्नीध्रादित्याग्नीध्रस्य वरणं।पुनरावृत्त्य अहं देवानां
विशांपुरएतायांहं स्यजमानोमनुष्याणामित्यादिना यजमानस्य वरणं।ततो होताऽध्वर्युप्रोक्षाः सम्मर्शनं क
रोति।संमृष्टो वोपविशतः॥ततो प्रवरणक्रमेण होत्रादयः प्रत्येकं प्रवृत्तहोमो जुहूनिक्षाहवनीयेनवपूर्वं होतानु
होति।ततोऽध्वर्युः समिधमाधायाज्यस्थाल्या॥सकृदाज्यं गृहीत्वा प्रवरणानुद्देवा वेदानि जुहोति।इदं त्वा वसंतपेपर २२
वा बे।

स्वृसै। ततः पुनः सकृदाज्यं गृहीत्वा पावकानशनिदिती यामाऊतिं जुहोति। इदं सरस्वत्यै ततः प्रतिप्रस्थाता एवमेव वृहद्भा
ऊतीं जुहोति। ततो मैत्रावरुणः। ततो ब्राह्मणाछंसि। ततः पोता। ततो नेष्टा। अध्वर्युवत्। ततोऽग्नीदध्वर्युवदेव जुहोति। त
तो यजमानोऽध्वर्युवत्। ततः स्रुगादसनादि वपामार्ज्जनान्तमग्नीषोमीयपशुवत्। अत्र मानवे विशेषः। आमाध्रस्य संप्रा
र्पणि रामाध्रः पश्चादप्सुदामारभ्यो धन्तिष्टं नाप्सु ओष उतिप्रसाथ्राव पतानि। न वपापामार्ज्जभागो। अग्नये छागा
स्य वपायै मेदसोऽनुब्रूहि॥ द्विरभिघारः। अग्नये छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति प्रैषः। इदमग्नये। वपाश्रपणप्र
: ज्ञापनं। स्रुचोः सादनं। चात्वाले मार्जनं। वपामार्ज्जनान्ते सर्वे ऋत्विजो नितसमोजनं कुर्युः। तथा च कात्यायने। मार्जयि
त्वा यजन्ते पयराज्ञिता भवन्ति। एतस्या वेळाया आग्नीध्र पुरिति छंदोगसूत्रात्। ततः सर्वेषामृत्विजां यजमान सहितानां स
र्पणं। पूर्वं धिष्ण्यानामुपस्थानं विभूरसीत्यादिमाध्रापसव्याक्तिः। गिरिगिरिति होतुः स्वात्रोऽसीति मैत्रावरुणस्य। तथोऽसीति ब्राह्म
णाच्छंसिनः। उशिगिति पोतुः। अंघारिरिति नेष्टुः। अवस्यूरिस छावाकस्य। अंसुपूरिति मार्ज्जालीयस्य। संम्राडसि त्या
हवनीयस्येति प्रणीतस्य। परिषद्य इति वहिष्पवमानदेशस्य चात्वाला हृद्विणानो वेदिमध्ये वर्त्तमानस्य। नभोऽसीति
चात्वालस्य। प्रष्टोऽसीति शामित्रस्य। कृतधामेत्यैडवर्धाः सम्पुडोऽसीति ब्रह्मासनस्य। अजोऽसीति शालाद्वार्यस्य

१२ हिरसीतिशाजहितस्यसमूहोक्षिविश्वेदाइस्तुनकरस्य।एवमेतत्क्रमेणोपस्थापयसम्मपजमानाक्रान्तिजोवागसीति
येनत्रदेशानंतन्मिश्च प्रणिसीति सदोभिमृशति।ततस्तस्यद्वारादितिश्राणूहारस्यस्कृणेअभिमृशति।ततोध्वनामध्वपत[illegible]इतिसर्वेहर्षमभिमंत्रयं अध्वर्युः इति भाषि
ते।मित्रस्यमेष्टत्विजामभिमंत्रणं।यजमानएवकरोति।निकर्दः सर्वेपातिपिन्वभूतिं॥ततोग्रपः सगराइतिसदोनाम
भाण्डव
अध्वर्युः श्रीपादाधिष्ठानमभिमंत्रयते॥ ॥ ॥अष्टमीकंडिका॥ ॥ततः सवनीयपुरोडाशंश्चवारः।तत्राग्नाश्वनीयानुव्हर
वेदिस्समापेश्चानयति।आसादनमथाग्नाध्रएवकरोति।तिहरिस्वामिनः।तस्याप्यलंकरणात्वादित्यभिप्रायः।अ
12 ध्वर्युरित्यन्ये।द्विपैदोमाभिःशिपर्वसदश्चासादतेस्महितेनमंत्रेणपंचापिहवींष्येकपात्र्यामासादयति।ततोवा
जिनस्यचरोपस्मैकमालंभोवाजिनस्यवानात्रामालंभः।इहैकैर्वानात्।ततःस्रुचावादापयजशेषावाजभागोऽत्रम त५
नवेश्चवदापानुदावनस्तके।कदस्त्वेवपुरोडाशादीनांयस्यांतानामवधन्ज्ञातः ज्ञातःसावसैंडापयपुरोडाशानां
मवदुह्यामवदायमानानामितिजोगाह्निति।संपदायपपइतावादावनुवाचनं॥ततोवदानमिति।अतोपृथाम
वदुष्टानं।अतोजुहूपभृतोरुपस्तारः।पुरोडाशादीनांपंचानांपूर्वेमर्ध्यादवदानानिशृत्नूपानःसावस्मेडाय
पुरोडाशानामवदुह्यामनुवाचयति।ततःपुरोडाशादीनांपंचानांमस्रवोर्ध्वादवदानानिमांदेवावयति।स्रुकृदमि १२

क

घारः। हुतास्यः। उपभृति स्विष्टकृद्द्ववदानं। द्विरभिघारः। अवदायवानुवाचनं। अवदीयमानेषु च। अनयोः पक्षयोरेकै प्रातः २
कस्य हविषो मध्यात्पूर्वार्द्धाद्वदायतनो द्वितीयस्येवं। ततस्तन्नापस्योत्स्मादिति तत उक्ता पातिकम्या प्रायश्चातः। सर्व
३५ स्यं इंश्रुरोडाशान्मध्यादिदितान्मेष्येति शेषः। इदामिंडापहारिवने पूषण्वते च स्वनिवृत्तेपि त्रावरुणाव्वेत्येति स्मागः। इदामिंडा
यत्नेनानेवचा। ततउपभृतः समानीयाग्नपेत्त्वनूहा अग्नयेपेश्वेप्येति निर्गुणः शेष्याशेषः स्विष्टकृतः। इदमन्नपशति स्मागः।
उदकाज्ञेमः। नमस्वरास्त्रुकृतां। स्कन्धोः सादनं। प्राशित्रावदानं। ब्रौह्मणीप्रमर्पणं। अपउपस्थस्पेडार्थमवदानं द्विरव
दानं। पुरोडाशादानं। त्रपाणां षडवत्तावदानं। तेषामेव ब्रह्मपजमानभागो। स्वतद्वरीरेणाभावः। इडापात्र्याः पृथक्कृ
कं पुरोडाशषंडमक्षावाकापसमर्पणार्थं निधानं पुरोडाशपयस्याधानानामल्पमल्परवंडं द्विदेवमेपश्चेकृपार्थं तवे
वनिदधाति। ततइडापात्रीमादायोच्छ्रापहविर्द्धानमुत्तरेणाप्रदक्षिणं गत्वा होतृधिष्ण्यस्योपरिनिधाय सत्वरमागच्छति ६
।ततः पाणिप्रक्षालनं। यदा सदस्यउच्छ्रायो न रवेदिंशतिगम्यते नैततो वा सदः। अत्रागम्यते तदा हविर्द्धानमुत्तरेणैव सत
दाम्बरः। यदावसदस्यउच्छ्रापग्रहणार्थमेव हविर्द्धानं गम्यते। गृहीत्वा वोपाकरणार्थं सदस्यागम्यते। तदा हविर्द्धी
नापरद्वारेणैव प्रवेशनं निष्क्रमणं वा। अत्र वेडां होतृधिष्ण्ये निधापोत्तरेणाहविर्द्धानं गत्वा पूर्वद्वारेणा हविर्द्धानं प्र

[redacted]श्चैंद्रवायवंग्रहमादायवायवइंद्रवायुभ्यांप्रजुहोतिमैत्रावरुणंप्रेष्यति।ततउत्थायप्रजनिदेशं
गत्वाग्रावमवायवइंद्रवायुभ्यांप्रेष्येतिमैत्रावरुणंप्रेष्यति।अग्निंद्रवायवस्यसोमंवषट्कारैतत्रप्रथमवषट्कारेत्वसं
जुहोति।इदंवायवोद्वितीयवषट्कारेपिस्वसंजुहोति।इदमिंद्रवायुभ्यांअग्नयइतिप्रत्युक्तानाउवावनकाउएवाद्रिस
पात्रेणद्रोणकलशाडुपयामगृहीतोसिसेनावनामंत्रेणपरिप्लवपात्रेसोमंगृहीत्वाग्नावाधायैवनिष्क्रम्योत्तरपरि
13 धिसंधिमसृज्यपेतिद्वेनेवामेरुत्तराद्वेद्विदेवत्यानुजुहोति।अत्रद्वितीयवषट्कारमनुजुहोतिस्विष्टकृतेचैतंजुहो
तातिष्कृतेनेत्रवइदंस्विष्टकृतइतिमाभगइतिहरिस्वामिनः।राख्यानेस्तद्विदेवत्यपात्रेसएवधातिप्रत्युक्तानुहाद
त्यपात्रेयथहृदयंवषट्कारइत्येपिवइतिप्रत्युक्तानुहोमइति।तदाप्रतिप्रत्युक्तान्हकर्तृकानुहोमापिद्विदेवत्यदेव[redacted]ना
म्यएवत्यागाभवंति।मानवेविशेषः।स्रुक्चैवचमसंवायव्यंवादायपवत्सर्पत्युन्यापजेतिकवनादाग्नीध्रेस्वसंमार्ग
पाणीग्राग्नीध्रः।पश्चादाग्नेंद्रामारम्भोर्ध्वलिप्तवत्तस्कृत्त्वोपवतिप्रत्याश्रावयतिप्रत्यस्क्रतेदक्षिणेणपरिधिसंधिंप्र
सवस्त्वापजुहोमध्वर्युरुत्तरइतिप्रत्युक्तानामध्येग्नेराज्याजतीः पुरोडाशाजतीः पश्चाज्जतामाग्नाभितः सोममभाज १३
तिरिति।इतिप्रत्युक्तानांद्वितीयवषट्कारमनूतराद्वेष्ययंजुत्वाहविर्धानमध्येविग्रपादिग्रहकाण्यंबजलंशेषमा॥
प्र

श्विनमाहाय। श्विभ्यामनुब्रूहीत्युक्त्वातिक्रम्याश्राव्याश्विभ्यां प्रेष्येत्युक्त्वा
वषट्कृते जुहोति। इदमश्विभ्यामिति ध

सिंवत्सादिसेसप्ल्वेति। अध्वर्युर्ग्रहं जुवान्वारभमाण उत्तरेण हविर्धानं गत्वा होत्रे ग्रहं समर्प्य हविर्धानस्योत्तरेण प्रत्यागत्य
पूर्वद्वारेण प्रविश्य मैत्रावरुणं ग्रहमादाय मित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहीति प्रेष्यति। ततउक्त्वा पातिक्रम्याश्राव्य मित्रावरु
णाभ्यां प्रेष्येत्याह। अनिरुक्तानामपूर्ववज्जुह्वानात्तथैवाध्वर्युः जुत्वा शेषमादित्स्थाल्यामापातयति। इदं मित्रावरुणाभ्या
मिति ग्रहस्य त्यागः। अनुहोमस्य पूर्ववत्। ततोऽध्वर्युरन्वारभमाणो मैत्रावरुणं होत्रे समर्प्यागत्या [illegible] अनुहोमस्य पूर्वव
त्यति शुक्लाद्याकर्तव्यः। द्विदेवत्यानामनुवषट्कारा नाभवः। तदुक्तं। कृत्वा ग्रहान् द्विदेवत्यापश्चपर्णी वातो यर्हः। आदि
त्यग्रहस्य सावित्रस्यैतेनानुवषट्कृता सति। सर्वेषां शेषरक्षणं प्रवर्द्धति शुक्लानां होमानन्तरं प्रविश्य शेषमादित्यस्था
ल्यामासिच्यते नैवादित्यपात्रेणादित्यस्थालीमपिदधाति विश्वरूपायेति मन्त्रेण। अध्वर्युर्होत्रे आश्विनं समर्प्य
त्रीप्रमानेभ्योऽनुब्रूहीति मैत्रावरुणं प्रेष्यति। ततउन्नेता ध्रुवाकर्मैभ वर्जितान्नक्त्वमान् होत्रकाणां [illegible]ट्प जमानप्रशा सा ७
स्त्रब्राह्मणाछंसिपोतृनेष्टृनीध्रमप्ंवेधिनः क्रमेणापरेणोत्तरवेदिं निधाय द्रोणकलशात्परिप्लवया सोममादाय तेन
सोमेन परिप्लवया एवं सर्वेभ्य चमसेभ्यस्तृणानि। ततः पूतभृत उद्ग्रहणेन सोममादाय पत्नीं चमसांस्तान्स्प्रयति। उन्नद्रोणक
लशात्सोमेनोपरि सर्वेषाभिघारयति। एवमेकैकस्य चमसाप्रिवि[illegible]नः संपद्यते। अथ मंहोतृचमसो ततो ब्राह्मणः। ततउ

दे.प.
२५

ज्ञातुः।ततोयजमानस्य।ततःप्रशास्तुः।ततोब्रह्मणाच्छंसिनः।ततःपोतुः।ततोनेष्टुः।ततोग्नीध्रः।एकंत्रिरवत्तंकृत्वाद्वितीयस्या
वदानं।ततस्तृतीयस्यैवमेवंसर्वेषांक्रमेणपदार्थानुसमयेनकर्तव्यं।त्रिवेदेतत्करणमेकःपदार्थइति॥ ॥८॥समाप्ताकंडि
का॥ ॥ततोध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौसहैवशुक्रामंथिभ्यांचरतः।तत्रशुक्रेणाध्वर्युःप्रचरति।मंथिनाप्रतिप्रस्थाता।तत्रप्र
थमंद्वयोर्यूपशकलयोरुदकेनप्रोक्षणंकर्तव्यं।यूपशकलाभ्यांवाप्रोक्षितावेवभवतः।ततोध्वर्युरेकंप्रोक्षितंयूपशकलमा
स्ते।द्वितीयमप्रोक्षि[illegible]तंवा।प्रतिप्रस्थाताथैकंप्रोक्षितंशकलंगृह्णाति।द्वितीयमप्रोक्षितंवा।ततोध्वर्युःशुक्रग्रह
मादत्ते।मंथिनंप्रतिप्रस्थातादत्ते।उभावपिप्रोक्षितशकलाभ्यांपयोःग्रहयोरपिधानंकुरुतः।अध्वर्युरप्रोक्षितेन
शुक्रमंतर्यामवदपमार्ष्टि।अपमृष्टःशंडइति।एवमेवप्रतिप्रस्थाता।अपमृष्टोमर्कइति।उभयोरुदकस्पर्शः।अपमृष्टः
शंडोपमृष्टोमर्कश्चाभिचारिकेऽस्त्रकत्वात्।ततोदेवास्त्वाशुक्रपाइत्यध्वर्युर्हविर्धानान्निःक्रामति।देवास्त्वामंथिपाइति
प्रतिप्रस्थातानिष्क्रामति।ततउत्तरवेदेःपश्चात्प्रांचावपिदक्षिणावरत्नितृ(?)परस्परंसंधत्तः।संयोजयतइत्यर्थः।तथाप
त्नःकार्यायथाग्रहयोः(द्विणंप्रपदेसंगच्छति।प्रतिप्रस्थाताप्रजाः।प्रजाइत्युत्तरंप्रपदेसंगच्छति।ततोयूपमपरस्या)
स्कंदनंनभवति।ततोध्वर्युरुत्तरवेदेर्दक्षिणश्रोण्याशुक्रंहस्तेनाविस्तन्नासादयति।सुवीराधृष्टासीति।प्रतिप्रस्थाताउ २५

14

हविर्धानं यूपदेशं गच्छति। प्रति प्रस्थाता तु प्रजाः प्रजा इत्युत्तरं यूपदेशं गच्छति। ततो यूपमपरेण १

तस्योत्तरेण मंथिनमासादयति। अविच्छिन्नं तनाधृष्टमसीति। ततोध्वर्युः स्रुवाग्रेणासादितमिमं त्रेण ध्रुवं ध्रुवमंत्रेणाहवनीयं प्रति जपत
॥ मंत्रजमानो दिवा॰ शुक्रशोचिषे त्वध्वर्युः। मंजग्मानो। मंथामंथिशोचिषेति [illegible] प्रतिप्रस्थाता। यद्यग्निनापथमपादपरेण
यूपमग्रेस्माः संधानं कर्तुं न शक्नुतः तदा यूपस्य पुरस्ताद्देवा रत्नां संधत्तः। ततोध्वर्युर्निरस्तः शंड इत्याग्नेन्ध्रीतं प्रपशकं जनिर
स्यति। निरस्तो मर्क इति। नगोनिरस्यति। उभयो रुद्रकालं भः। निरस्तो देवा अभिचारिके इत्युक्तिः। ततः शोत्रीतं प्रपश
कर्त्ताहवनीयेध्वर्युः प्रक्षिपति। शुक्रस्याधिष्टानमसीति। प्रतिप्रस्थाता च मंथिनो धिष्टानमसीति शोत्रीतमाहवनीये
प्रक्षिपति। ततो यजमान एवाच्छिन्नस्येति जपति। अत्र तवचमसाध्वर्यव एकैकं चमसमादाय होमार्थमनुखात्तिष्ठंति। म म६
नुः। प्रांवमग्रमसैस्वरंतीति कांडिका। अनुवषट्कुर्वंति चमसानां प्राह्वानः। प्रातः सवनस्य क्रवनो मधुश्चुतं इत्यापशेमा
न्यशस्त्रिना त्वेष्येति मैत्रावरुणं प्रेष्यति॥२॥ दशमा कंडिका॥ ॥यूपममितः प्रस्थाचुरो तिष्ठतो जुहुतः। यूपस्य दक्षिण
तोध्वर्युः उत्तरतः प्रतिप्रस्थाता। तत्र होतावषट्कारे कृते प्राप्रथमेति प्रथममध्वर्युः शुक्रो जुहोति स्वाहाकारेण। ततो नेनै
व मंत्रेण प्रतिप्रस्थाताध्वर्युर्होमानंतरं मंथिनं जुहोति। प्रतिप्रस्थानहोमानंतरं चमसाध्वर्यवो विस्वस्मै स्वं स्वं जुहोति।
इदमिंद्रायेति यजमानस्याध्वर्युहोमकाल एव सर्वेषां सह एवं प्रागः। अनुवषट्कारेप्येवमेव सर्वे जुह्वति। अत्र मानवकठ

दे.प.
१५ स्त्वयोर्विशेषः। होतृब्रह्मोद्गातृयजमानचमसानां वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः। इतरेषां तु सकृत् एव वषट्कारे
होम इति। अनुवषट्कारे सर्वे ओत्रार्द्ध एव होमः। इदमत्र पर इति प्रागस्था। उदकस्पर्शो स्था। ततोऽध्वर्युः पात्रे वाह्निना चमसा
मध्वर्युम्भक्ष्याति। सतु होतुश्चमसस्येति होतुः स्वमसमाध्वर्युः प्रयच्छन् ब्रह्मणा इति ब्रह्मणः। ब्रोज्ञातृणामितुद्गातृणां। यजमान
स्येति मुख्यतः। रूपं तु सदस्यानां। नितिमर्वेषामेवानुवादः। सखा वसानं कृत्वा। [illegible] होत्राणां चमसाध्वर्युमेवत्त
पावत्रेध्वर्युस्तु कस्यास्तु त्रपर्यामेत्यवाशिष्टं पं चमं साध्वर्युर्भूर्स्याति ध्वेषोयं। ततोऽध्वर्युर्भूत्स्याति पृच्छतो रोस्वस्वमार्गेणापरेणा
परेवेदिमागच्छतः। आगत्य प्रतिपृच्छानामं पथि शेषं पर्वस्तु कपात्रे वनयति। ततोऽध्वर्युर्मैत्रि शेषं पसाहितस्त्रुक्शेषं सर्वमापि
होतृचमसे वनयति। ततश्चत्वारि होत्रादि चमसाध्वर्यवः स्वस्वचमसाश्रद्दोमध्ये नयति। प्रशास्त्रादि चमसाध्वर्यवश्चो
त्रगवादः पश्चात्स्वं स्वं चमसं निधाय। द्रोणकलशात्परिप्लवया सोममादाय जतावशिष्टं सोमं मच्छे एवं स्वस्वचमसे कुर्वे म ४
णपुनरप्युन्नयंति। ततोऽध्वर्युः प्रशास्त्रचमसमादाय [illegible] यच्छन्नासर्पयेति प्रैष्याति। वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहो
ति। इदं मित्रावरुणाभ्यामिदमत्र पर इत्यागो। अथाध्वर्युस्त्वं पं त्विति जपः। अनिमस्या [illegible] चमसस्य होमानंतरं वा
१ व ततउपस्पृश्य चमसाध्वर्यवे चमसं समर्पयेत्। ततोऽच्छावाकस्यास्मि [illegible] चमसमादाय आच्छावाक [illegible] नेति प्रैषः। वषट्का १५

श्रा ३ ५

रनुवषट्कारयोर्होमः।शेषरक्तुणां।इदमिंद्राय।इदमग्नये।वषमसत्वदानं।ततः पोत्रं वममसमादाय पात्रा व्यपोतर्यं
जा।वषट्कारानुवषट्कारयोःस्वशेषहोमः।इदमरुद्भ्यः।इदमग्नये।वममस्थापनं।ततोनेष्टुर्वममसमादाय पात्नीव
मेष्टर्यजेतिप्रैषः।वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः।इदंत्वष्ट्रे।इदमग्नये।वममस्थापनं।ततस्त्वाग्नीध्रवममसमादाय पा
त्रयाग्नीध्रयजेतिप्रैषः।वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः।इदमग्नयेऽग्नयइत्येके।वेभयत्रस्थागः।अत्रवानुपंत्विति ज
पतिः।ततोग्रस्थिममस्हस्तएवार्धर्मुः।सदोगत्वायपादन्यादिति ध्रुवस्होतुरग्रे स्थापत्स्थुरुपविशन्ति।ततो द्विदेव
त्यानेंद्रवायवादाय मन्त्रपतिः।अथमन्त्रः।शेषन्तौ।वषट्कर्तुः पूर्वं भक्षः।ततो होमकर्तुरिति नामं सकाहोम
कर्तुः प्रथमं भक्षस्ततो वषट्कर्तुरिति कर्कमतं प्रदायकारपात्रिकादपः सर्वे।ततो होमकर्तुः प्रथमभक्षप्रस्
प्रहस्पते।तत्र पूर्वे होत्रां समर्पिता मैत्रावरुणवमध्वर्युरेवं वस्तुः पुरुवसाः इति प्राति रक्षाति।ततो होतरुपहूय
स्वेति होतारं प्रष्टयोपहूतइत्यनुज्ञातऐंद्रवायवमध्वर्युस्सदोकपित्वा वा देवीजुषाणेनिमं प्रेणाकल्यं भक्षयानि
।होतृवदित्यतिदेशात् घेऊपरैं मात्रमवघ्राणं वा।तथाच शंखस्थापनम्।जिंपदेवद्यांवजिष्ठदेवत्रयद्विदेवत्य
भुवेति।अत्र रूद्रपात्रेषु द्विदेवत्येषु वमस्कर्टमिरोऽपनं वा कार्यमवघ्राणं वेत्यर्थः।ततो हिन्वमेगोवाणानि

घ

दे.प.
१६

सुखादीनि पात्रपर्यन्तानि सर्वाणि आप्यालभते। ततो होता इडामुपह्वयते। शेषमवनयति। ततो होता शेषावनयनान्ते

कुडल्लितेषु नकुपह्ववादि शेषावनयनान्ते एवं करोति। ततः पुनर्होता तथैव शेषावनयनान्ते कृते ध्रुवः।

रेडा शामा अंशत्स्ना पुरोडाशस्य मेदवदपात्रे शास्यति। ततो मोपावनिधानं। वेदिं कुर्वन् आज्य: यहस्य

तिरहः उपह्वः। अथैकं नामं त्र्यणो। तोडालभते। ततो होतुर्व कृ:। पुनरुपहूयाध्वर्यो: पूर्ववत् कृ:। ततो होता भक्षितेड

मपो हिः। हि: शेषावनयनान्ते। ततोः पुरोडाशस्य दक्षिणे परस्ते निधानमिति। सर्वे समन्वारभ्य। ततो होता आम

पितमेवाव कृणास्मे तु वदन्हविर्दिदह स्वरित्यादानं। उपह्वयार्थं नमेवाव कृणां वकुपो ठोकृपित्वावाग्देवातिमकृ महि

त्वमस्तिणाले मः। होतृवमसे शेषावनयनान्ते। ततो होता उमर्त्स्यणो। शेषावनयति। ततः पयस्यामात्रामेवाव कृणोपश्नि

पेत्। ततो निधानं ततोऽध्वर्युर्होत्रीं समार्पितमाश्विनमेतु वयुः। मपदस्य इति प्रतिपद्य पाश्विनं शिरः पर्याहत्याव ना

स्यभक्षणमात्राले मनेकरोति। ततो होता शेषावनान्ते कृते धाना आश्विने शल्लिपति। ततः शतिवस्त्रातानेडाव गर ध्यो ध

यवादानादा पादनिणामहविर्धानस्यान्तरे वस्मानि निदधाति। अत्र कृत्स्नात्। ततनर्इहोत्रेषदापेत्यादिमपीद ना

पितिमपान्ता। वमासिनइडोपह्वकाले तस्य वमसान्त्वयक्ष्यन्ति। उपहूते द्यावापृथिवी इत्यनुध्यमाने आधेषड वक्तं समर्प्य उं २

अविम्न जन्दक्षिणाउ दक्षिणावर्तनेत्य चनमवतियवायान्नावात्। धक्षाव वायो ध्रुवर्यो रिति प्रति चेध्याह्वेति नाये। १६ म

न मो मे नो दि दा भ वं ती ति

पञ्चऋत्विजो यजमानसेद्धौ द्वौ स्तो ब्रह्मस्तुच्चनोः चद्धा रागां च
यस्य स्युः पंच पंच च पंच स्युः।

णां स्वकुर्द्धीकरणाभावः। होतृवरणानंतरेऽग्निमन्त्रणं। यजमानस्य प्रवनश्चार्थनाद्युद्दोक्ता॥२॥ ॥एकादशी कण्डिका
॥ ततः श्रमसानां मन्त्रणां। तत्र होतृचमसे ध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारं होतारं वषट्कुरु अस्य ग्रहशेषं तन्त्रपानि। सर्वे
त्वमेष मन्द्रे वाग्देवीति मन्त्रणां। ततो द्वितीयमेव ग्रावस्तुतेणीति गाथा ओऽअर्थान्ते ततः प्रतिप्रस्थाता ध्वर्युं होतारं वषट्क्षा
होतृचमसस्थं मैत्रावरुणी शेषं मन्त्रपानि। ततो होता ध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं वषट्कारस्थ कामं अथ स्वचमसानां च पाणां
वषट्कारनिमित्तं तत्रेणाभक्षपति। ततो स्वचमसं निधाय ब्रह्मस्त्रमसेत्रस्ताणं ट्क्षा वषट्कारनिमित्तं भक्षपापी
ति सर्वे त्वयोज्जनं। ब्रह्मा च होरं ष्ट्वा समाख्यानिमित्तं भक्षपति। उद्गातारः स्वचमसे सम्नोमं ष्ट्वा भक्षपंति
तेषां चमसे वषट्कर्तुर्भक्षो न भवति। तस्मादुद्गातृचमसं नान्नोऽभक्षपेद्विनिनिषेधश्रवणात्। ततो होतापय
जमानचमसे स्वभ्वन्तुपदृ्युपम्बेतिष्ट्वा वषट्कारनिमित्तं भक्षपति। सर्वे त्वप्रोऽग्नं। ततो यजमानो होतारं ष्ट्वा
होतुः सर्वत्र वषट्कारनिमित्तैः॥ इतरेषां समाख्या निमित्तं इति ज्ञेयं। ततो मैत्रावरुणचमसस्थ होता प्रशास्ता
समाध्वर्युं वषट्कृत्वा। प्रशास्ता होतारमध्वर्युं वषट्कृत्वा ब्राह्मणाच्छंसिचमसे होता ब्राह्मणाच्छंसिनमध्वर्युं वषट्कृत्वा ब्राह्मणा

ध ~~अथ वर्धमानं होतारं प्रशास्त्रादिकं वषट्कृत्य। ततः शास्त्रादीनां वषट्कारसमाप्त्यानिमित्रं~~ त

दे॰ प॰ १७ ह्रूमसि होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य। पोतस्त्वमस्य होता पोतारमध्वर्युं वषट्कृत्य पोता होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य। नेष्टस्त्वमस्य होता नेष्टार
मध्वर्युं वषट्कृत्य। नेष्टा होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य। अग्नीत्त्वमस्य होताग्नीध्रमध्वर्यु [illegible] वषट्कृत्य। अग्नीद्होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य
ततो होता स्वकीयचमसेऽध्वर्युं प्रति निषण्णो तासु वषट्कृत्य समाप्यानिमित्रं भक्षपाति। एवं सर्वचमसानां शुक्रामन्थिग्रहे होता
मनिमित्रं समाप्तं॥ ॥अथ प्रशास्त्रादिपंक्तचमसानां पुनरभ्युन्नाने होमनिमित्रं भक्षणं तत्र प्रशास्त्रादिचमसेषु
पूर्ववद्होमाभिषवानिमित्रं तं तेन भक्षणं क्रमेणैव होतारध्वर्युं वषट्कृत्य। तत्रैवं॥ पूर्वं प्रशास्तस्त्वमसेऽध्वर्यु होतारं प्रशास्तारं
वषट्कृत्य भिन्नपतानि सर्वे व्रते पा प्रशास्ता होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य। ब्राह्मणाच्छंसिस्त्वमसेऽध्वर्यु होतारं ब्राह्मणाच्छंसिनं व
षट्कृत्य। ब्राह्मणाच्छंसी होतारमध्वर्युं वषट्कृत्य। पोतस्त्वमसेऽध्वर्यु होतारं पोतारं वषट्कृत्य। पोता च होत्रध्वर्युं वषट्कृत्य। नेष्टस्त्वम
सेऽध्वर्यु होतारं नेष्टारं वषट्कृत्य। नेष्टा होत्रध्वर्युं वषट्कृत्य॥ अग्नीत्त्वमसेऽध्वर्यु होतारमग्नीध्रं वषट्कृत्य। आग्नीध्रो होत्रध्वर्युं वषट्कृत्य॥ सर्वे
चमसास्सर्वभक्षाः कार्याः। ततः उन्नेता पूतभृतः संकाशाद्दंव नेनेसोमममादापसदोमध्येऽग्न्यागच्छति। होत्रादयो नव
सप्ति नवनेनसोमेनाप्यायध्वं सं ते पयांसि चमसानाप्याययति। सोममतिन पनेन चमसस्थं सोमं सर्पप
+मध्वर्यो मन्त्रहीणं होतारं प्रशास्त्रादिकं वषट्कृत्य॥ ततः प्रशास्त्रादीनां वषट्कारसमाप्त्यानिमित्रं॥ इतीसर्वे ततः अ १७

17

पस्तादुपर्यवस्तात्स्वंशस्य मध्यात्सदसो निर्हृत्य दक्षिणं हविर्धानात्स्य पश्चाद्भूमौ क्षेपणोदकं तस्थौ हविर्धानमध्ये
दक्षिणशकटपश्चाद्भागस्याधस्तान्निदधाति। तेषां चमसानां नाराशंसा इति संज्ञा। वैश्वदेवग्रहहोमान्तं यावत्। न
उक्तं। मरुत्वतीयमाहेन्द्रैन्द्राग्नवैश्वदेवयोः। नाराशंसाश्च कथं। तेष्वेव हि देवेषु पञ्चवस्विति। ततो ध्वर्युः ऋत्विक्पात्राणामध्ये
स्र यत्कृत्वा पित्र्यं पुरोडाशशकलं हस्तेनादाय। प्रसुपहुताः स्म इत्युक्त्वा य उक्त्वा उपसदसो बहिरुपविष्टस्याच्छावाकस्योप
मायेन्द्रागतस्याच्छावाकाय पुरोडाशशकलं समर्प्य प्रत्यच्छावाकवदस्व यत्ते वाद्य इत्यच्छावाकं प्रत्याह। ततोऽच्छावा
कोऽवौहो अग्निमवस इत्यादि पठति। तत्रोपो अस्माद्ब्रह्मणानि से वं पठति। तदा अध्वर्युर्होतारं भवति वक्ति। उपहवमपेक्ष
छ माणः [illegible] नेन होतरुपह्वयस्वेति। होता उपहूत इत्युक्ते। अध्वर्युरुन्नापमानापात्रे गृहीत्वा अच्छावाकं प्रेष्यति। ततोऽच्छावा
कस्य चमसाध्वर्युरच्छावाकचमसं समपरेणोत्तरवेदिं निधापेत्। पुनरभ्युन्नयनं च द्रोणकलशात्परिप्लवया सकृद्देवोन्नय
ति। उभयतः शुक्रमच्छावाकचमसमभ्युन्नयति। उभयतः शुक्रमच्छावाकचमसमभ्युन्नयतीति मानवसूत्रे विशेषः। ततः प
त्राग्रयणोद्रोणकलशात् पात्रोऽभिघारणो मध्यावदानं स्तम्भनस्त्वेवं भवति। अनुवाचनान्ते धर्म्यत्वं समस्मादपानि
कस्माग्रात्मा अच्छावाकपञ्जेऽस्माह वषट्कारान्तु वषट्कारपोर्होमः॥ शेषं रत्नाणां। इदमिन्द्राग्नी इमां। इदमग्र पहनि त्यागौ॥

ने३

दे.प. नृपंत्विति जपः। ततोऽच्छावाकः समीपे उपविश्याच्छावाकोऽवकल्पस्वेति प्रष्टाध्वर्युर्होमामिषवनिमित्तं भक्षपतिः। अच्छावा
१८ कोऽध्वर्युं पृष्टः सावषट्कारहोमाख्यानिमित्तं तेनैव गणभक्षपतिः। अश्मर्वभक्षः। आप्यायनादीच्छावाकः करोति। ततस्त्रमसा
ध्वर्युस्तं चमसं हविर्धाने पृष्ठ्य मसाग्नीध्रचमसयोर्मध्ये निदधाति। अतऊर्ध्वमस्य चमसस्यैनदेव सर्वं त्रष्टापूर्तेन तत
तोऽत्र होताध्वर्युर्ब्रह्म मैत्रावरुणः आग्नीध्रगृहमध्ये इडाप्राशनानि। अभ्यावर्त्य वर्तमानेन प्रवर्तमानो विभुरोजाः शर्दिवं
सौषं च हविर्भक्षपतिः। पत्नीसंयाजान्ता समर्थ्यानि। पिपठमोदनाद्युपादिहविष्यां न मात्मिनेव कार्याणि। ततउत्तर
वेदेः पश्चात् चमसमार्जनेन पवित्रप्रतिपत्तिः। भागपरिहारः। ततो दाक्षिणपाणौ भक्षनाहः। ततो दक्षिणाग्नौ केवलपिष्ट. ×: लेपाद्ये
लेपाहुतिः। पूर्णाहुतिविमोकः। शालासभागः। भागावेक्षणं। भागप्राशनेना वेद्यां वर्हिषोर्होमः। अविहितत्वा
18 दक्षवर्त्त्वाख्यानस्य प्राकृतकार्यस्य नष्टमत्वाभावात्॥ ॥१२॥ द्वादशाकण्डिका॥ ॥ततोऽच्छावाके सदस्युपविष्टे सत्यध्व
र्युः प्रतिप्रस्थाता सरावृत्तुग्रहैः प्रवरतः। तत्राध्वर्युरृतुपात्रमादाय पडृणाकलशसमीपे उपविशति। प्रतिप्रस्थातापि द्वि
तीयमृतुपात्रमादायाध्वर्योरुत्तरत उपविशति। तत्र प्रथमोऽध्वर्युर्होतादेवैरोण्मकलशात् सोमम् ऋतुपात्रेणोर्ध्वं गृह्णाति। उप
यामगृहीतोऽसि मधवे त्वेति अध्वर्युर्गृह्णाति। उपयामगृहीतोऽसि माधवाय त्वेति प्रतिप्रस्थाता गृह्णाति। प्रतिप्रस्थाता न त्रैव निष्ठति॥ ९

त२

प१

उर्भयोःपरिमार्जनंनसादनं।ततोऽध्वर्युरुच्छ्राययजातिदेशंगत्वाश्राव्यऋतुनाप्रेष्येतिमैत्रावरुणंप्रेष्यति।आद्वादशर्त्तुग्रहाःप्र
र्दऋताःकार्याश्चसर्वऋतावातेनाइभिर्दऋतपत्नेष्टपूर्वशेषमध्येएवाग्नेरोग्नराणांतथाभनुः।शेषेपूर्वेसोमंग्रहंगृहीत्वान
ति।ऋतुग्रहेष्वनुवषट्कारोभावः।इदमिन्द्रापेतिप्रथमस्तमागः।ततोऽध्वर्युर्पदाहविर्द्धानंप्रविशति।तदेवप्रतिप्रस्थातानिःक्रा
मति।पश्चात्प्रतिप्रस्थाताऽजत्वातहविर्द्धानंप्रविशति।तदाध्वर्युर्निःक्रामति।यथाप्रतिप्रस्थाताध्वर्युःप्रविशंतंनिःक्राम
न्तंचऋतुपात्रेणपरिगृह्णाति।ऋतुपात्रमध्वर्योर्दक्षिणेनानयति।स्वेपमध्वर्योरुत्तरेणागच्छतो।सर्वेषुद्रोणकलशा
६न द्ग्रहणं।परिमार्जनंनासादनंभावश्चसमासेद्ग्रहणप्रवेशनिःक्रमणहोमाश्च।एवंप्रतिप्रस्थातानिःक्रम्याश्राव्यऋतुनाप्रे
ष्येतिहू।योनापजेति।इदंमरुद्भ्यः।अध्वर्युःप्रविश्यपयाःशुक्रामपत्नेतिद्रोणकलशाद्दतुपात्रेगृहीत्वोपरिष्टुतानिःक्रम्याश्रा
व्यऋतुनाप्रेष्येति।वह्निर्निष्टापजति।इदंत्वष्ट्रे।प्रतिप्रस्थाता।प्रविश्यपअवयेत्वेतिगृहीत्वाऋतुनाप्रेष्येतिवह्निःस्वग्नीघ्रजे
ति।इदमग्नये।अध्वर्युःप्रविश्यनमसेत्वेतिगृहीत्वाश्राव्यऋतुनाप्रेष्यब्राह्मणाच्छंसिपजति।इदमिन्द्राय।प्रतिप्रस्थातानभ
स्पत्येत्वेतिगृहीत्वाऋतुनेतिप्रेष्येति।प्रशास्तापजति।इदंमित्रावरुणाभ्यां।एवंपश्चाहृतुग्रहणंपात्रयोरध्वर्योर्होमः।
अथायंहस्तेगृहीत्वावत्तुर्मोमूर्जेनग्रहणंहोमश्चाग्नत्राध्वर्युःरिषेत्वेतिगृहीत्वानिःक्रम्याश्राव्यऋतुभिःप्रेष्येत्याहाप

अध्वर्युसहस्रेत्येति गृहीत्वा श्राव्य स्तुभिः प्रेष्येत्याह पुनर्नेष्टायजति।
इदं देवाय द्विगोदसो। २ पोता

दे.प.
१९
नेष्टापजेजति। इदं देवाय द्रविणोदसे प्रतिप्रस्थाता नेष्टे त्वेति गृहीत्वा श्रावयां ऋतुभिः प्रेष्येत्याह पुन[illegible]पजति। इदं देवाय
द्रविणोदसे। प्रतिप्रस्थाता। सहस्यायेति गृहीत्वा श्रावय ऋतुभिः प्रेष्येत्याह अच्छावाकोपजति। इदं देवाय द्रविणोदसे। एवं
त्वर्मिश्रिति प्रेषो मूले नेष्टोमस्था ततो ध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता रो पात्रप्र स्वे विपर्यस्याह देवा त्रमो यहो प्रथमवरुस्तानः। तपसे त्सध्व
र्युः तपस्यायेति प्रतिप्रस्थाता। ततोध्वर्युः निष्क्रम्याश्रावय ऋतुनाप्येत्याह। ततः प्रशास्ता अध्वर्युपजतः। मित्याह। ततोध्वर्यु
प्रतिप्रस्थाता रोहोत रेतपजेति होता रं प्रेष्यतः। ततो होतुः स्वधान्या पा[illegible] आयणहोमः। शेषर कूणानि पमेनौ। इदमश्वि
सां ततः प्रतिप्रस्थाता निःक्रम्याश्रावय ऋतुना प्रेष्येत्याह। ततः प्रशास्ता गृहपते पजेत्याह यजमानो विद्वान रेतपजे ८:।५
त्याह। ततो होतापजति। अग्रेणा सर्वकृतं जुहोति। इदमग्रये गृहपतये। ऊर्ध्वं रिक्षपा। उपपामगृहीतोसि संसर्पहम स्पतये
त्वेति त्रयोदशमृतुं ग्रहं गृहीत्वा परिमृज्य प्रतिप्रस्थातारमनु जुहोति। मा गत्कवादशा एक एवापात्रपात्र एकत्वात्। ततो
ध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता तुः। पात्रे संक्षवमवनयति। प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युपात्रे। ततोध्वर्युः संस्रवयुक्तं पात्रमादाय सदसि गच्छ
ति। प्रतिप्रस्थाता रिक्तं ऋतुपात्रमादाय हविर्धानं प्रविश्य द्रोणकलशात्स्तनभृतो वा। इड्डाम्नी आगतमितिमंत्रेण ऋतु
पात्रे ऐन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति। परिमार्जनादं दक्षिणात् हस्तान रथ्या हुतिः। ततः ऐन्द्रस्याथ प्रशास्ता लाः प्रस्ता तररेमार्प्ये [illegible] १९
वा

त्रि

एष ते योनिः शिंद्राग्निभ्यां त्वेति। ततः प्रतिप्रस्थाता पितृदेवहारेणाहविर्द्धानात् निःक्रम्य प्रक्रम्यार्थं सदस्यागच्छति। ततो
ध्रुवं होतारं प्रतिप्रस्थातारं वषट्कृत्य भक्षयति। ततो होताऽध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं वषट्कृत्य भक्षयति। ततः प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्युः
होतारं वषट्कृत्य भक्षयति। होताऽध्वर्युं प्रतिप्रतिप्रस्थातारं वषट्कृत्वा। एतत्र पूर्ववत्पात्रं दृष्ट्वा नो सर्वेऽनुज्ञातत्वपक्षे। सर्वेषां मप्सर्वेऽनुज
तत्वपक्षे। विशेषस्तु पात्रे। तत्र पूर्वमध्वर्युः सदोन्होतृवादीन् मित्रोत्मानिक्रमेणाष्टृष्ट्वा।। नैरन्तुज्ञातो भक्षयति। होता वध्वर्युप्रादी
न्सर्वान्मित्रान्मानिक्रमेणष्टृष्ट्वा भक्षयति। नाम मित्रोत्मानिक्रमस्य पूर्वपूर्वहोमकर्त्तुः। पश्चाद्वषट्कर्तुः। इत्यसाधारणपात्र
प्रति भक्षं सर्वेष्प्वप्य हवत्राथनो भक्षणं वपल्मिनृत्वपाजे येन जन्तं येन वषट्कृतं ततः होमानि मित्रं तत्पोरेवा। तत्र प्रथ
मं होत्रा सह अध्वर्युः। ततः पोत्रा सह प्रतिप्रस्थाता।। ततो नेष्टा सह अध्वर्युः। ततः पोत्रा सह प्रतिप्रस्थाता। ततो नेष्टा सह
ततो ग्नीध्रा सह प्रतिप्रस्थाता। ततो ब्राह्मणाच्छंसिना अध्वर्युः। ततः प्रशास्त्रा सह प्रतिप्रस्थाता। ततः पात्रमुखं
विपर्यस्य होत्रा सह अध्वर्युः। ततः पोत्रा सह प्रतिप्रस्थाता।। ततो नेष्टा सह अध्वर्युः। ततो च्छावाकेन सह प्रतिप्रस्थाता
। पुनः पात्रमुखं विपर्यस्य होत्रा सह अध्वर्युः। पुनर्होत्रा सह प्रतिप्रस्थाता। ततो पहवे ऽपं क्रमः। अध्वर्युः प्रथमं पा
त्रं गृहीत्वा होतारं प्रतिप्रस्थातारं पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं मग्नीध्रं ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रतिप्रस्थातारं होतारं प्र

प्रशास्तारं १

दे.प.
२०

20

मस्ता १

ति प्रस्थातारं पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारमच्छावाकं होतारं प्रतिप्रस्थातारं होतावेमेव द्वादशच्छाभक्षपति। एवं हो
तापि अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं पोतारमध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारमग्नीधमध्वर्युं ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रतिप्रस्थातारं प्र
शास्तारं अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं पोतारमध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं अच्छावाकमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं एवमेवं विंशतिसं
ख्याः स्युर्भक्षपति। एवमनेनैव क्रमेण सर्वेषां होतॄणामपरित्यागेनोपहवप्रार्थनम् ऊहनीयं। अत्र चतुर्विंशत्तु होतृन्त्र।
द्वादशाहो मकैमैकर्तारः। द्वादश वषट्कर्तारः स्युः। एवं चतुर्विंशतिः। तेषां क्रमेण नामानि। अध्वर्युः। होता। प्रतिप्रस्था
ता। पोता। अध्वर्युः। नेष्टा। प्रतिप्रस्थाता। अग्नीत्। अध्वर्युः। ब्राह्मणाच्छंसी। प्रतिप्रस्थाता। प्रशास्ता। अध्वर्युः। होता। प्र
तिप्रस्थातुः। पोता। अध्वर्युः। नेष्टा। प्रतिप्रस्थाता। अच्छावाक। अध्वर्युः। होता प्रतिप्रस्थाता। होतेति। तत्र यो भक्षपति
ते न स्वनामवर्ज्जम् अन्ये भक्षोपहवप्रार्थनं कर्तव्यं। तेनाध्वर्युप्रतिप्रस्थातॄणां त्रोरष्टादशैवोपहवाः। पत्न्यश्चतुर्विंशति
मध्येन पोतः षड् नामानि। एवमेव होतुर्विंशतिः। पोतृ नेष्टुश्च द्वाविंशतिः। अग्नीद्ब्राह्मणाच्छंसिप्रशास्त्रच्छावाकानां
त्रयोविंशतिरिति। तत्रश्चातुर्भिर्एकः शापानस्तोकः। होतुर्विंशतिरध्वर्नेपोतृनेष्टुर्द्विरुत्तरा। त्रिरुत्तराश्चतुर्ध्वं
वशोऽयमष्टादशस्यन्नाऽइति द्विरुत्तराद्वाविंशतिः। चतुर्णामग्नीद्ब्राह्मणाच्छंसिप्रशास्त्रच्छावाकानां। शेषेऽध्वर्यु २०

प्रतिप्रस्थातारो [illegible]नेअमस्तुगमनं। पदावद्वादशाहेष्टक्सप्तहेहानिस्थपत्युपानेसोऽतिवचनायदा अध्वर्यो य
जमानस्येवस्वयंपाज्यापाठस्तदाहोतुस्तद्वयो विंशतिरूपहवाः। एकादशेयह्रेहोतुः प्रतिप्रस्थातोऽध्वर्यो वषट्क
र्त्रोः प्रार्थनं। अध्वर्योस्थानेतन्नेतृस्तदाहोमकर्तृत्वात्। तथावक्राठको। यद्यध्वर्युर्जेऽन्नेताग्रहेणवरेदिति। द्वादशे
होतुःस्थानेयजमानस्येतिविशेषः। यदावाध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो रत्नरस्येवयाज्यापाठोनोभयोस्तदाहोतुर्द्वावि
शतिरूपहवाः होमाभिषवकर्त्तुः प्रथमभक्षरूपपक्षेपंक्रमतक्रः। यदावषट्कर्त्तुः प्रथमभक्षस्तदाप्रथमंप्रथमं
वषट्कर्त्तुर्नोमा पश्चात्स्यहोमकर्त्तुरितिविशेषः। उपहवसंख्यातुसमाना। एवमन्तुग्रहाणांभक्षणानंतरम
ध्वर्युस्तद्वतुपात्रोस्वयंसदासानिःकायमार्जालीयप्रक्षाल्यस्वरेनिदधाति। ततोहोतुः पुरस्तात्सर्वोभिमुखउपविश्य
ति। ततोहोताशंसावोमास्तः प्रदक्षिणमावृत्यशस्यमानेशस्त्रेप्रणवेअध्वर्यःकेवोयामादेवेतिप्रतिगृणाति। अथवा
र्तु३मित्येतावानेवसर्वेप्रतिगरः। शस्त्रसंतानेसर्वपक्षेर्तु३मित्यमेवनित्यंप्रतिगरः। अथवार्तुयामोदैवं[illegible]वा
गित्येवंप्रतिगरोभवति। अस्मिन्नपिपक्षेशस्त्रांतेर्तु३मित्येव। ततःशस्त्रांतेर्तु३मितिप्रतिगीर्यप्रदक्षिणावृत्तोमितर
थावृत्तिविवृत्तोस्थापोत्तरेणहविर्धानेनगत्वाकृत्तुपात्रेप्रतिअशितान्तृष्टहातमेडग्रहंग्रहमादद्व्रोअपसाध्वर्यपवस्वहविर्धा

दे.प.
२१

21

नमस्यएवंदशाविचमसान्हस्तेकृत्वातिष्ठंति॥ ततोध्वर्युर्निक्रम्यतिक्रम्याश्रावयाहोतृभ्यशायजसोमस्येतिहोतारंश्रेष्ठ
वषट्कृतेऊत्वोन्नराईतुवषट्कृतेव[illegible]जत्वा॥ यदाक्षिणायाहृत्वातरथाहृत्वाकरोति॥ इदमिंद्राग्निभ्यामिदमनपरति
त्यागो॥ उपसयजमानोवषट्कृतेहोमकालेश्वरणमाहवनीयदक्षिणेनवर्हिर्विंशेषुपविशति॥ होमानंतरंचमैत्रवरुणार्थम्
दक्षिणगत्वात्वस्थानेउपविशतनच शालाधिष्ण्य[illegible]दक्षिणेनेवसदोग्निगमनेहविर्धानमार्जालीपानराजेन
वाग्रहेरूपमानेचमसाध्वर्यवः॥ स्वहस्तस्थानेव[illegible]मसान्वषट्कारेनुवषट्कारेचयाकुप्रे[illegible]रणेनकंपयंतितथा
चमांतुः॥ समाप्तेशस्त्रेसहमात्रेनेध्वर्युश्चमसाध्वर्यवश्चमसानाश्राव्योक्रशायजसोमस्येतिव्रेष्यतिवषट्कारात्
वषट्कृतेजुहोतिचमसाध्वर्यवोदिश्चमसाननुवाङ्पतीनि॥ ततोध्वर्युःसपात्रएवोत्तरेणहविर्धानंसदक्षिणगत्वा
होतारंश्चेष्ठयाध्वर्युभक्षयति॥ होतावाध्वर्युंश्चेष्ठाभक्षयति॥ चमसाध्वर्यवश्चहविर्धानाच्चमसानादायसदक्षिणया
स्वंचमसंजिष्ठोहोत्राशिनः समर्पयंति॥ होत्रादयश्चमसाधारणपादनुपहूयैवाम्नत्वंभक्षयित्वाहूर्वंबहुमसा
नाप्याययंति॥ ततश्चमसाध्वर्यवस्तांस्तुनर्हविर्धानमध्येतस्मिन्नेवस्थानेस्थापयंति॥ ततोध्वर्युस्तदनुपात्रंनिह
त्यमार्जालीयेचक्रान्तत्वरेनिदधाति॥ १३॥ ॥ त्रयोदशीकंडिका॥ ॥ ततोध्वर्युःशुक्रपात्रेणद्रोणकलशा २१

स

श्रौ २

त्परिंश्रुवपाक्षोममादापर्तुमामस्यवर्षणीधृतउतिमंत्रेणदेवस्यदेवंग्रहंगृह्णाति।यजमानोविकल्पेनग्रहंगृह्णंतमध्वर्यु
मन्वारभतो।परिमार्जनं।प्रदक्षिणावृत्तानरयावृत्ता।ततःशुक्रहस्तानेमादनंसोमेमस्तोत्रशस्त्रकग्रहणानांतरं
सोमोपाकरणंपावकहोत्वानापव्याहरेत्।उपावर्त्तध्वमित्येनमुनिरिक्तंकिमपिनोच्चरेदित्यर्थः।उपाकरणानंतर
मुद्गातारोनापव्याहरेयुः।एषोन्नमेतिशस्तोट्टकर्टकवैषोपावत्ता।एषोन्नमेतिवैषकृत्वाशस्त्रकर्त्तानापव्याह
रेद्वषट्कारपर्यंतं।अपव्याहरणेत्वसर्वेषांव्याहृतिजपः।प्रायश्चित्तं।महाभाष्ये।नंतरंद्रोणकलशस्थंसोमंपूत
भृत्स्याभिष्याद्रोणकलशपवित्रयोः।ततःपवनवत्पोजनंकर्त्तव्यं।अधीधोत्तरपसंवद्रोणकलशमस्तुत्तीपर्युत्तप
वित्रमस्मिन्कदेतासेवाततस्तृणाम्पावेश्वदेवंग्रहमुपस्थरपवरस्तात्जपसमाझोसदः।प्रविश्यप्रस्तोत्रेतृणमर्प
यत्नुपावर्त्तीध्वमितिमंत्रेणस्तोत्रमुपाकरोति।अस्यावस्तोत्रशस्त्रकालेप्रजामात्रंदक्षिणानयाले।यजमानस्तोत्रे
स्तूयमानेउद्गातृणांपुरस्तात्प्रत्यङ्मुखउपविशति।शस्त्रकालेशस्त्रकर्तुःपुरस्तात्।सोमेस्तोत्रम्भवसंतेश
स्त्वषितिस्कतेः।ततःउद्गातारःस्तुवंति।नर्ददेतेहोताशस्त्रंशंसति।तत्राध्वर्युःहोतुःपुरस्तात्प्राङ्मुखउपविशति।शोंसावेता
ऊतः।पश्चपुरोडाशप्रथमांत्सवनापान्त्यानःसवनवद्वेदना।निर्वपति।पयस्यायाअभावइतिविशेषः।ततसवतरास

पात्र प्रोक्षणानंतरं प्रोक्षणीनिःशेषकरणं इति विशेषः ५

दे.प. ताब्रह्मोपवेशनं। प्रणीताप्रणयनं। पात्रासादनं। शूर्पं। पञ्चदशोशरशाष्टाकपालानि। ऐन्द्राग्न्येकादश। एवमेकोन
२२ विंशतिः कपालानि कर्परं च। कृष्णाजिनं। उलूखलमुसलं। पात्री धान्यं। पुरोडाशार्थं। यवीहि पोपवादा। धाना
करंभार्था यवाः। संपवनोदकं। दक्षिणार्थो पवेषस्त्वस्मेवा। स्रुतावदानं। एकादशोशपात्री। ... वविज्ञा वा ... । पं ३
प्रहितपात्राकरणं। शूर्पं। त्रिहोत्रहवणीं शरादानानि। अवहननं। अग्ने पेजुष्टं। इति प्रथमं पञ्चदशोशस्य। ततः इन्द्राग्नी
जुष्टं। इन्द्रापहाविवने जुष्टं। इन्द्रापपूषणे वनेजुष्टमिमानि। द्विवानः। सवनवत्सर्वं पपस्यावर्जं। एककीजपत्नीकरणं। तविभ
ज्याउभाः। इदममग्नेरिन्द्रस्य। इदमिन्द्रस्य पूरिवनः ... इन्द्रस्य पूषणएव तत्स्येति। आज्यस्यानेपूर्ववत्। विनेः संमार्जनैः स्रुतावदा दि
नवरेउाशपात्री पेक्ववलिलानां ... संमार्गतृतपने। संमार्जनानां पन्नेनरक्षणं। ततो ध्वर्योः पञ्चविंशत्वनादित्ररवापाम
वदानपत्नेपांनानतः। त्रिः प्रव्यावयना। त्रिपवकतस्य। इदपमुन्नमं कुरुतादित्येनावानूहं ब्रूः प्रेषः। वैश्वदेवशो ह्वान
प्रति ३ मध्वर्युरोरशितिंशार्योत्रापयदक्षिणापृत्वातरथावृताहत्वा वैश्वदेवं यह मादत्ते वमसाध्वर्यवसमसानूह्ले हत्वा
निष्टंति। अध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्योद्दशापजसोमस्यहोतारं प्रेष्यवषट्काराअनुवषट्कारयोर्जत्वा यदक्षिणाव
त्ताकरोति। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो इदमग्रय इति त्यागौ। यहेऽन्यमानेवमसाध्वर्यव। पूर्वे वक्षमसान्त्वहृत्स्याज्य २२

22

ति २

× यत्पात्र... ...ध्यानतः इ१ दि... ...
नीतरयाहृत्रिं ६

स्वस्थानेइतिभाष्ये ६ × त्याद्य ५

पत्रेनाद्भिः कंपयति ततोऽध्वर्युर्ग्रहं सदसि नीत्वा होतारं दृष्ट्वा भक्षयति होता चाध्वर्युं दृष्ट्वा चमसाध्वर्यवश्चमसान् हविर्धानाद
नयन्ति सदसि यथास्वं समर्पयन्ति चमसिनश्चानुप्रपन्नाः सर्वे स्वं स्वं चमसस्थं सोमं भक्षयन्ति ततश्चमसाध्वर्यवश्चम
सान्मार्जालीये प्रक्षाल्य समीपे जनन्यज्ञान्यशून् ... उत्तरवेदिमपरेणोदकं संस्थाप्य निदधाति । अध्वर्युश्चमस
ग्रहपात्रं स्वयमेव मार्जालीये प्रक्षाल्य स्वे स्वस्थाने स्थापयति ततस्तृतीयं पंचकं विप्रहाः तद्यथा प्रथमेऽध्वर्युः केन्नी
उभयोः श्रुतिप्रस्थानाः ततः प्रथमेऽध्वर्युरुक्थपात्रमादायोक्थपात्रं ... मित्रावरुणाभ्यां त्वेति मंत्रेणोक्थ
पात्रे गृहीत्वा पंचभागं विनयति ततस्तृतीयमुक्थपात्रस्थं सोमं ... सादयित्वा मैत्रावरुणाय चमसं प्रथमं सुप्रवेदि
मपरेण स्थापयित्वा ततो होत्रादीनां चमसानां स्वर्पितानां क्रमेण स्थापयति ततः पुनर्भृतः प्रकाशाद्दत्वा नेनसोमपाद
यते प्रक्रमेणोन्नयति ससृज्य सर्वदेवानोपस्तारमभिघारोति ततोऽध्वर्युः कृष्णाभ्यामुक्थपात्रस्थं सोमं दृष्ट्वा पुरस्तान्न
यति सदसि गत्वा नेदिष्टं तृणेन ... पात्रे ... मिति ... पाकरणं करोति एवं सर्वेषु स्वरविप्रहेषु विधिः
पाः ततऽधानारः स्तुवन्ति तदन्ते मित्रावरुणः शंसति ततोऽध्वर्युः पूर्ववदुत्थाय ... पविश्य शंसावेन्नाद्भुतः पर्यायेस
र्ववन्मनित्यं ... राजन्यान्तेऽर्ध्वमिति श्रुतिगरः प्रदक्षिणावृत्तिः विपरीता वृत्तिश्च ततः पूर्ववद्धारेण हविर्धानं प्रवि

य यज्ञपद्धतिः सौत्रकर्मपद्धतिः ८०० स्वस्थाने ७

है.प. रुपोञ्छ्यपात्रमादत्ते। एवमसाध्वर्यवश्च एवमसान्नूत्वस्ते गृहीत्वोत्तरवेदिमपरेणाग्रत्नुसंख्यान्तिष्ठन्ति। अध्वर्युरतिक्रम्याग्नीधो ञ्छ्रु-

२३ ण्यापजस्रोभूतानामिति मैत्रावरुणः प्रेष्यवषट्काराननुवषट्कारे पाग्नुहोति। एवमसाध्वर्यु आध्वर्युमनुवषट्कारान्नुवषट्-

कारे एवमसा जन्याभन्त्रार्थं पारिशेष्यमिति। इदं मैत्रावरुणस्य। इदमग्रपश्वितिभागो। सर्वेषां होमानां सहैवाश्रदक्षिणाहृती

तरयावृत्तिः। ततोऽध्वर्युर्ग्रहशेषं मैत्रावरुणएवमसे स्वाभिम्य पहूय पात्रमध्यस्तानिधाय। मैत्रावरुणएवमसमादाय सदसिगच्छ-

ति। एवमसाध्वर्यवो विमर्वांश्च एवमसान्प्रशास्तृरसे लक्षापयन्ति। ततोऽध्वर्युः प्रशास्तृवमसे प्रशास्तारं दृष्ट्वाभक्षयन्ति। ग्रहहोम

निमित्तं। ततः प्रशास्ताध्वर्युं दृष्ट्वा स्वएवमसे ग्रहएवमसपोर्वषट्कारनिमित्तं तंत्रेणाभक्षयन्ति। ततः स्वएवमसं निधाय।

अच्छावाकहोत्रादिएवमसेषु होत्रकादीन्दृष्ट्वा वषट्कारनिमित्तं भक्षयन्ति। ततो होत्रादयः एकं प्रशास्तारं दृष्ट्वा स्वस्वएवमसेषु

२४ सपात्र्यानिमित्तं निःशेषं भक्षयन्ति। प्रशास्ता पित्र्यमसे ध्वर्युं दृष्ट्वा सपात्र्यानिमित्तं भक्षयन्ति। ततश्च एवमसाध्वर्यवश्च

एवमसान्मार्जालीये प्रक्षाल्योत्तरवेदेः पश्चात्। आसण्णान्छ्रिस्वमसं सर्वकं लक्षापयन्ति। एवमेकउक्थ्यविग्रहः। अथद्वि-

तीयपउक्थ्यने। ततः प्रतिप्रस्थातानेञ्छ्रपात्रमादायोञ्छ्रस्थालीं हस्तेनादायातं ऊनमंई सोमं नयेवोञ्छ्रपात्रे निनय- न

ति। इदापत्न्यादेवाय्यमिति निमंत्रेणा। ततः स्थालीतं ध्रौवस्थाने निधाय। ग्रहं परिमार्ष्टि। ततः प्रदक्षिणावृत्तिः। इतरथा २३